

INSTITUT D'ESTUDIS VALENCIANS
SECCIÓ HISTÒRICO-ARQUEOLÒGICA

SERVEI D'INVESTIGACIÓ PREHISTÒRICA

SERIE DE TREBALLS SOLTS

Núm. 5

COL·LECCIÓ DE TREBALLS DEL P. J. FURGÚS
SOBRE PREHISTÒRIA VALENCIANA

VALENCIA
IMP. F. DOMENECH, S. A.
1937

SERVEI D'INVESTIGACIÓ PREHISTÒRICA I MUSEU PROVINCIAL DE PREHISTÒRIA

Director

I. Ballester Tormo.

Subdirector

L. Pericot García.

Col·laboradors

M. Jornet Perales.

G. Viñes Masip (†)

F. Pensell Cortés.

F. Porcar López.

Agregats

D. Fletxer Valls.

M. Vidal López.

J. Chocomeli Galán.

El Museu, la Biblioteca i el Laboratori del Servei d'Investigació Prehistòrica
són instal·lats en el Palau de la Generalitat de l'antic Reialme de València.

ACLARACIONES NECESARIAS

La presente colección de artículos del P. Furgús sobre prehistoria valenciana, núm. 5 de la Serie de pequeños trabajos sueltos del S. I. P., debió salir de la imprenta junto con los que le preceden en número; pero, ya en condiciones de haberlo, dificultades hasta el presente insalvables, surgidas en periodo rojo, lo han venido impidiendo con gran contrariedad del Servicio, que puso gran empeño en que todos aquellos se repartieran de una vez en dicho tiempo. Quede así explicado por que sale hoy a luz esta nueva publicación, con pie de imprenta de 1937.

También interesa hacer constar que la publicación de la mencionada Serie, en lengua valenciana, obedece a que, creado por la Corporación provincial, durante la dominación marxista, el "Institut d'Estudis Valencians", fijado el valenciano como su lengua oficial y ordenada la incorporación al mismo del Servicio, a tal norma tuvo este que someterse necesariamente en sus publicaciones.

1951

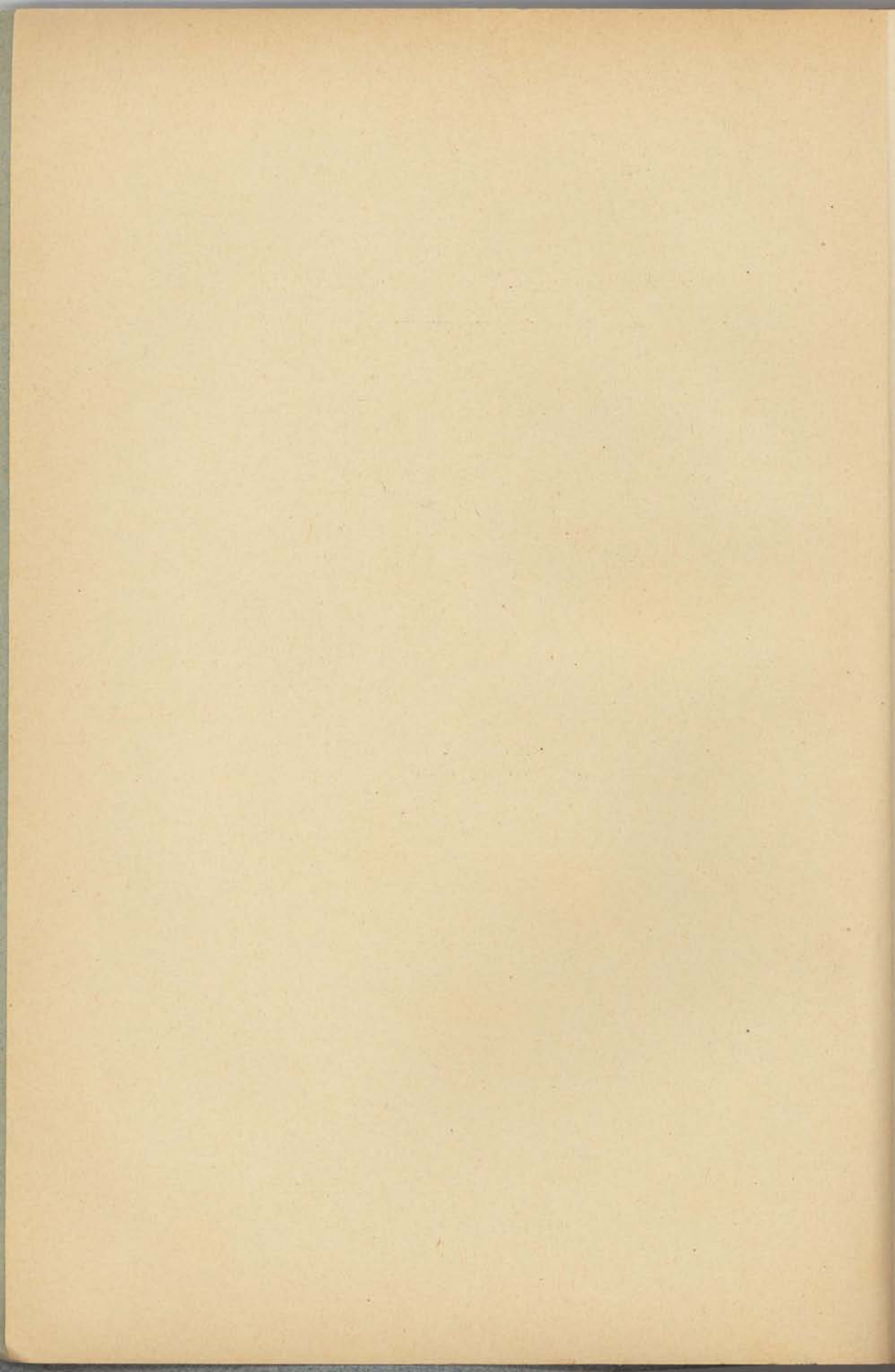

Juli Furgús S. J.

EL PREHISTORIADOR

R. P. JULI FURGÚS

13 Giner 1855 - 30 Giner 1909

INSTITUT D'ESTUDIS VALENCIANS

SECCIÓ HISTÒRICO-ARQUEOLÒGICA

SERVEI D'INVESTIGACIÓ PREHISTÒRICA

SERIE DE TREBALLS SOLTS

Núm. 5

COL·LECCIÓ DE TREBALLS DEL P. J. FURGÚS

SOBRE PREHISTÒRIA VALENCIANA

VALENCIA

IMP. F. DOMENECH, S. A.

1937

ISSN 1989-540

REVISTA DE LINGÜÍSTICA E LINGÜÍSTICA
DE LINGÜÍSTICA E LINGÜÍSTICA

REVISTA DE LINGÜÍSTICA E LINGÜÍSTICA
DE LINGÜÍSTICA E LINGÜÍSTICA

REVISTA DE LINGÜÍSTICA E LINGÜÍSTICA
DE LINGÜÍSTICA E LINGÜÍSTICA

REVISTA DE LINGÜÍSTICA E LINGÜÍSTICA
DE LINGÜÍSTICA E LINGÜÍSTICA

RAÓ D'ESTA PUBLICACIÓ

Quan ens decidírem a publicar esta sèrie de treballs del Servei d'Investigació Prehistòrica, no ens proposàrem solament donar a conèixer en ella notes i petites memòries originals referents a investigacions que, per llur importància o per atres circumstàncies atenedibles, degueren ésser publicades tot seguit, és a dir, sense esperar a ésser incloses en el corresponent volum d'Arxiu de Prehistòria Llevantina - Anuari del S. I. P., sempre retrassat com esdevé en publicacions de la seua mena; sinó que volguérem també crear-nos així un mig de donar a llum uns atres treballs, no originals, la divulgació dels quals fora convenient al desenroll dels estudis prehistòrics valencians i per això mereixqueren ésser reimpresos, traduïts, etc.

Entre els treballs més importants, i ens atrevim a dir que pitjor coneguts, dels que interessen als prehistoriadors valencians, figuren indubtablement aquells en que el P. Juli Furgús, S. J., anà donant compte del resultat de les excavacions que feu en les proximitats d'Oriola, des de l'any 1902 al 1908, època en que en Espanya encara es treballava poc en esta classe d'investigacions.

La dispersa inserció d'aquells en publicacions generalment allunyades de la especialitat, dificultant la freqüent consulta, fon causa de llur manca de vulgarisació. La importància que per a la prehistòria valenciana tenen les tals investigacions, és patent; puix es tracta de les primeres excavacions, mereixedores d'eixa denominació, efectuades en l'antic Regne de València, i precisament en el seu extrem S., punt d'enllaç de les cultures del SE. amb les del País Valencià, de llurs temps; zona a la que judiquem de tant d'interés, que, per a completar el seu coneiximent, a més de la divulgació de les publicacions del P. Furgús, prepara també el S. I. P., per a insertar-la en la mateixa sèrie, la impressió d'una important memòria inédita que escrigué En Santiago Moreno, allà per 1872, amb el títol d'«Apunts sobre les estacions prehistòriques de la Serra d'Oriola», treball de qualitat per a la seua època, al que ens calgué referir-nos fa anys en un ensaig de correlació cronològica entre les coves sepulcralcs eneolítiques del nostre país, i que ara donarem a conèixer,

amb notes del posseïdor del manuscrit, el tan destacat investigador valencià Nicolau Primitiu Gómez Serrano, que avaloraran el seu interès.

Com es veu, és convenient la reimpressió, en un volum, dels treballs publicats pel P. Furgús sobre prehistòria valenciana. No pot estimar-se com ensaig de publicació semblant la d'En Faustí Barberà en els números 194 i següents de la «Revista Valenciana de Ciencias Médicas», amb el títol de «Las víctimas de la ciencia y los trabajos del P. Furgús sobre prehistoria valentina» (amb tiratge apart de 20 exemplars, València, impr. de Vives Mora, 1909), on, envoltats amb unes notes biogràfiques i necrològiques, foren inserits, i no complets, dos dels treballs al·ludits. Allò que necessitem és una col·lecció, lo més completa possible, de les dites publicacions. Les que coneguem són les següents, enumerades per orde cronològic:

«La edad prehistórica en Orihuela».—En el «Boletín de la Sociedad Aragonesa de Ciencias Naturales», t. I, n.º 7 (1902).—Este mateix treball, amb el propi títol i il·lustracions, fon publicat també en 1902, en «Razón y Fe», t. IV, ps. 43 i segs., i a ell es fan referències en les publicacions que a continuació nomenem.

Amb el mateix títol «La edad prehistórica en Orihuela».—En «Razón y Fe», t. V (1903), ps. 361 i 484; t. VI (1903), p. 93. Este treball fon inserit en l'apèndix III de la «Historia de Orihuela» per N'Ernest Ballesteros.

«Breve exploración arqueológica».—En «Razón y Fe», t. IX (1904), p. 213.

«Tombes prehistòriques des environs d'Orihuela, province d'Alicante».—Petite excursion a Algorfa». «Annales de la Société d'Archéologie de Bruxelles» (1905). Tiratge apart.

«Sepulturas prehistóricas de la provincia de Alicante».—Bol. S. A. C. N., t. V, n.º 10 (1906). Tiratge apart.

«Necrópolis prehistórica de Orihuela».—Bol. Acad. de la Hist., t. 54 (1909), p. 355.

Desitjàvem que tots estos treballs integraren la present Col·lecció, pero les actuals dificultats en les comunicacions postals impediren que arribara a temps l'article inserit en els «Annales de la Société d'Archéologie de Bruxelles», que per cert no és del tot necessari, puix s'ocupa de la mateixa cosa que atres dos treballs que reimprimim,

de les excavacions en Algorfa. Havem tingut dubtes sobre si, per a evitar massa repeticions, eliminaríem o no de la *Col.lecció* algun d'eixos dos treballs als que acabem d'al·ludir; pero unes petites, per bé que no menyspreables diferències, en el text i en les il·lustracions, aconsellen contràriament.

En esta *Col.lecció* van, puix, quasi tots els treballs del P. Furgús. No s'ha fet en ells més modificacions que les precisess per a l'acompliment (1), ni més aditaments que donar-los una numeració correlativa cronològica, per a facilitar llur referència; afegir, a manera de subtítols, la indicació de les estacions de que tracta cadascú; i agregar algunes petites notes de poca importància, que duren indicació especial per a no ésser confoses amb les pròpies dels treballs. S'afegix també un índex que exigix la naturalesa de la publicació.

Les ben excepcionals circumstàncies que travessem quan preparem la *Col.lecció* han impossibilitat arregar fotografies originals dels materials que donen a conèixer els articles reunits en ella, les quals ens hagueren permés la obtenció de nous gravats directes; per la qual cosa ha calgut pendre'ls dels que duïen les publicacions, prou defectuosos per cert, motiu pel que els publicats ara venen a ésser pitjors. Lamentem alamon no haver pogut evitar este defecte.

* * *

No considerariem completa la nota present si deixàrem d'incloure-hi algunes dades biogràfiques sobre l'autor dels treballs col·leccionats, que donen idea de l'home i de la seua obra com a prehistoriador.

El P. Juli Furgús va nàixer en França el 23 de desembre de 1855, tenint-se no obstant per espanyol, per haver-se traslladat amb la seua família a Catalunya i haver vixcut en Espanya des de molt menut, fins el punt d'haver castellanisat el seu cognom. De felicíssima memòria i clara intel·ligència, va trobar gran facilitat per a l'estudi, especialment el de les llengües, de les que posseïa, a més del francès, castellà i català, com era natural, l'anglès i l'italià entre les llengües vives, i de les antigues el llatí, el grec, l'hebreu i l'àrab, este deprés sense mestre i amb gran perfecció. Havent ingressat molt

(1) En el treball I s'han suprimit dues figures que no eren del tot necessàries, i en atre article una paraula àrbiga que no es podia reproduir i que no és precisa per al sentit del text.

jove en la Companyia de Jesús, desempeñà càrrecs importants, especialment d'ensenyança (professor d'humanitats de Veruela, entre altres); i, ja malalt i com a lloc de descans, fon destinat com a professor al col·legi de Sant Doménec d'Oriola, on aprofitant lleures i vacances, es va dedicar a la investigació prehistòrica de la comarca; i primer en el pujol de la Creu de la Mola, en la serra de "San Antón", després en la costera del mateix pujol, més tard en la muntanya de "San Miguel", en Callosa de Segura, i en tots els jaciments que li foren coneguts en la contornada, va practicar excavacions pels anys 1902 a 1908, temps en que eren ben rares esta mena d'activitats. El resultat d'eixos esforços consta en les adjuntes publicacions, i el material trobat figurava fins fa poc en el museu del col·legi abans esmentat.

L'obra del P. Furgús, la importància de la qual ja havem indicat, no pot ésser judicada encertadament a la distància de més de trenta anys i des de l'actual estat d'extraordinari floreiximent assolit, durant este període, pels estudis de prehistòria en Espanya. Per a això, caldrà situar-se en els primers anys del segle corrent i tindre coneiximent directe del poc ambient i escàs desenroll assolit per eixos estudis en aquell temps en la nostra pàtria, on uns quants hòmens de bona voluntat, voltats d'alamon d'estrangers, laboraven entusiastes, quasi tots sense ajuda oficial alguna, i encara menys profits personals.

El 30 de Giner de 1909 va morir el P. Furgús. La obsessió de les seues recerques el va dur molt de matí al puig de "San Miguel". Hores després el trobaven mort al peu d'un alt cingle. Sembla que, abstret en el seu reconeiximent, se li esbararen els peus a la vora del precipici i caigué per ell.

La seua activitat científica fon ben coneguda i estimada en Espanya i fora d'ella. La «Société Archéologique de Belgique», primerament, el va incloure entre els seus membres; després, la «Asociación Arqueológica Barcelonesa» el va nomenar corresponsal seu; i la mateixa cosa va fer poc després la «Société de Correspondance Hispanique». La nostra Acadèmia de la Història no arribà a temps de nomenar-lo corresponent seu, com projectava.

I. B. T.

València, Dbre. 1937.

LA EDAT PREHISTÒRICA EN ORIOLA (a)

(NECRÒPOLI DE SAN ANTÓN) (b)

Una satisfacció no petita deu cabre al Col·legi de Sant Doménec, d'Oriola, encarregat a la Companyia de Jesús, al tindre avinentesa de dissipar les boires de la edat prehistòrica amb els nous descobriments que acaba d'efectuar als voltants de la ciutat dita.

A mitja llègua al nord d'Oriola i en la primera de les estribacions de la muntanya de "La Muela", hi ha una pendent de vessant prou ràpida que té el nom de "San Antón". La seua extensió, que no passa de 500 metres de llarg per 50 a 100 d'ample, està formada per una capa de *Diluvium* de color vermell. Quasi a l'extrem nord d'ella es divisa una porció d'unes dues hectàries aproximadament, damunt del sòl de la qual dipositaren els antics una petita capa de terra negra negríssima, la profunditat de la qual no passa actualment de tres a quatre metres. Aquest fon sense dubte el lloc triat en temps remotíssims pels habitants de l'antiga Orcelis per a mansió de llurs difunts, ja que passen de 600 les sepultures descobertes en tant poc d'espai.

Els rites usats ací per a sepultura dels difunts es reduïxen a dos: cremació i inhumació.

(a) En este, com en els subsegüents treballs arreplegats en la *Col·lecció*, prescindim d'indicar les publicacions d'on es prenen, per quedar ja esmentades en les pàgines amb que encapçalem aquella.

(b) També amb el mateix títol, un poc imprecís, donat pel P. Furgús a este treball referent a la necròpoli de "San Antón," torna a ocupar-se d'ella, més extensament, en el treball II, i de les darreres excavacions en la mateixa necròpoli, en la primera part del IV.—Sobre la esmentada necròpoli deu vore's, també, la memòria d'En Santiago Moreno, «Apunts sobre les estacions prehistòriques de la serra d'Oriola», la publicació de la qual en esta mateixa sèrie és en preparació.

Cremació.—En tres punts de la vessant i a la vora de grans penyots aparegueren capes de cendra d'un a dos metres de profunditat, barrejada amb carbó, fragments de tifells i ossos calcinats d'animals. ¿Foren aquests els llocs on cremaren els cadàvers i celebraren els antics llurs festins funeraris? La *cremació total o incineració*, sembla haver-se verificat en temps menys remots que la *inhumació*; perquè les urnes cineràries foren trobades sempre en capes superficials i algunes vegades sobreposades a les sepultures dels cossos inhumats. Les urnes, segons resulta dels molts fragments que pogueren ésser arreplegats, degueren d'ésser de formes molt variades i elegants; havien estat fabricades amb ajuda del torn i ostentaven pintures de color roig, que consistien en línies ondulades i cercles concèntrics (lám. I, fig. 1.ª). Solament tres en foren susceptibles de recomposició.

Cal remarcar que aparegué també algun fragment de bellíssims vasos etruscs, i atres de ferro de 0,02 metres d'espessor. Aquestes sepultures, com cal suposar, no contenien cap eixovar funerari. La *cremació parcial* fon rite, sense dubte, anterior a l'esmentat, ja que els seus vestigis aparegueren en lloc diferent i a major profunditat. Sembla ésser un terme mig entre la cremació i la inhumació. En aquesta classe de enterraments es conservaven quasi tots els ossos de l'esquelet; pero molts d'ells mig carbonisats i barrejats amb atres de diversos animals. Estaven coberts amb una capa de 0,35 a 0,40 metres de cendra i restes abundants de carbó, damunt de la qual restava encara un metre de terra vegetal.

Inhumació.—Foren descobertes cinc classes de sepultura per inhumació: *Cromlechs*, *Túmuls*, *Clots*, *Urnas* i *Lloses*.

1.er *Cromlechs* (lám. I, fig. 2.ª) Solament en foren trobats quatre, de tres a quatre metres de diàmetre, en els petits replanells situats entre els pics de la serra que corona la falda de "San Antón". Els esquelets que contenien eren incomplets, pero els ossos que restaven estaven molt ben conservats, i figurava entre ells un crani. L'eixovar funerari era molt pobre, constant sols d'un o dos molinets de pedra arenisca, alguna petxina amb l'àpex perforat, diversos fragments de sílex de color acaramelat i restes de ceràmica negra.

2.ⁿ *Túmuls*. El nombre dels trobats ací fon prou considerable, encara que relativament pocs els que sortiren sancers. Els altres foren en gran part desfets, ja pels terratrèmols, prou freqüents

antigament en aquesta comarca; ja, sobre tot, per l'arrossegament de les aigües que en dies de tempesta, despenyant-se de la serra, corren per la costera, malgrat els murs de contenció, formats amb grans pedres i terra pastada, que els antics havien tingut la previsió d'alçar a trossos en tota aquesta part de la vessant. No obstant, la cambra funerària quedà generalment sancera. La disposició dels túmuls era la següent:

L'esquelet jaïa damunt de la terra roja de la costera, en posició ajupida de tal manera, que la cambra no passava d'un metre de llarg. A la vora del crani (col·locat sempre a l'Occident) hi havia un tifell groller de fang negre, de forma quasi constant; i molt a sovint en la regió corresponent a la cintura era trobat un ganivet o punyal de bronze, o una punta de llança o fletxa, un celt, o alguns punxons i cisells. En alguns punts foren arreplegats junts dos o tres d'aquests objectes. Formaven la cambra dues o tres pedres planes refermades en altres per llurs extremitats. Damunt hi havia un gran cúmulo de pedrots de totes les dimensions, trobats quasi sempre amb terra pastada i en forma de con, l'altura del qual oscil·lava entre dos i tres metres, per tres o quatre metres de diàmetre. Cobria aquest immens muntó una capa de terra vegetal d'un metre d'altura actualment, pero que sense dubte degué d'abastar als començos una major elevació. Solament dos o tres d'aquests túmuls tenien per remat un pedrot enorme. En la capa de terra que cobria les pedres es trobava generalment, més o menys profusament distribuït, el complement de l'eixovar funerari, el catàleg del qual és el següent:

Os o bronze	Sílex en brut	Pedres diverses, especialment codises	Diversos
Escarpes. Punxons Agulles. Espátules. Serres. Diversos. Dents de diferents animals. Quixals de senglar. Banyes de cérvol.	Grans nuclis i fragments tallats. Percutidors (sílex blanc). Mans de morter (idem). Destrals (idem). Sílex polit. Serres. Puntes de fletxa. Una llança. Dos ganivets dentats. Raspadors.	Celtes. Martells. Pics. Mans de morter. Pedres d'esmolar, polides i en brut. Raspadors. Nuclis i fragments. Molins de diverses formes i tamany. Alguns munttonets de petites pedres codises de diversos colors. Quatre o cinc figuretes molt imperfectes.	Rodanxes formades amb fragments de tifell. Peses de fang cuit amb quatre forats. Substància colorant roja i ossos pintats, amb el seu corresponent morter. Petxines marines de diverses espècies, quasi sempre foradades. Fiadors de fang cuit.

3.er. *Clots*. Aquesta mena d'enterraments no fon menys general que l'anterior. En una cavitat de 0,50 a 0,60 metres de diàmetre per un metre de profunditat, oberta en la terra roja de la ver-tent, es trobava l'esquelet en posició arropida; i alguna vegada dos pertanyents a diferent sexe. A la vora del clot fon trobat algun crani solt. Els ossos estaven coberts amb terra negra molt fina per haver estat passada pel tamís, la qual omplia el clot. Damunt hi havia una capa de 0,50 metres o més de terra pastada, molt dura, damunt la qual hi havia una altra capa formada per terra roja retirada quan es va formar el clot. Finalment, la totalitat estava recoberta amb pedres i terra vegetal. A sovint, la capa que cobria el clot estava compo-sada de cendra i carbó, algunz de fins un metre d'espessor, la qual contenia ossos d'animals i fragments de tifells. ¿Serien restes d'al-gun festí o potser un rite especial que servia per a purificar la terra que cobria al difunt? L'eixovar funerari era quasi idèntic al dels *Túmuls*, pero, en general, més ric. Les variants són les següents:

Metall	Os i vori	Fang
Cilindres d'argent que serviren de grans de collar.	Botons.	Tifells de formes molt variades.
Anells de bronze.	Canutets per a collar.	Plats de diversos ta-manys.
Braçalets d'argent.	Braçalets.	Culleres.
Braçalets d'or.	Quixals de senglar.	Vasos.
Espirals d'or.	Rodanxes menudissi-mes per a collar.	Botons.
Arracades d'argent.	Diversos.	
Arracades de bronze.		

4.^t *Sepultures en grans urnes o tifells*. (fig. 3.^a, làm. II). Aquestes urnes eren de dues classes: llises, només amb dos peçons, o amb volta amb una, dues i fins tres tireres de peçons al voltant. Totes varen eixir badades, i solament ha estat possible recomposar-ne un curt nombre. Les mitjanes contenien esquelets de xiquets, i les de tamany gran, de cos major. No es fàcil explicar cóm era introduït el difunt en aquestes urnes, si no es suposa que, després de descarnat el cadà-ver, dipositaren solament els ossos. També pot donar alguna llum la circumstància que no poques vegades amb la urna gran n'anava

una altra mitjana, podent aleshores entre les dues compondre un espai capaç de contingre una persona. Així sembla que soterraven els antics ibers. L'eixovar interior fon nul en totes, excepte dues, en la primera de les quals fon trobada una arracada d'argent, i en l'altra 14 cilindrets d'os que havien constituït un collar. En la terra que rodejava la urna hi havia sovint plats, cassoles, punxons d'os i pedernals. No fon trobat cap objecte de bronze.

5.⁺ *Sepultures formades per sis lloses* (lám. II, fig. 4.ª). N'aparegueren 14. La dimensió màxima fon de 1,20 metres de llarg, 0,50 metres d'ample i 0,50 d'alt. La mínima tenia 0,50 metres de llarg, 0,25 d'ample i 0,15 d'alt. Estaven plenes d'arena molt fina i la major part contenien molts pocs ossos. No tenien eixovar funerari, llevat de tres, de les quals fon extret un punyal de bronze i dos tifells. Fon molt remarcable una d'elles per contingre, a més d'un esquelet quasi complet, dues calaveres més, separades la una i l'altra per un tifell. A més, fon arrellegada en la mateixa sepultura una arracada de bronze. En una altra, alçant la llosa inferior, es va vore que baix havien col·locat una calavera. Les lloses que formaven aquesta mena de sepultures procedixen d'un dels pujols d'Hurchillo, distant poc més d'una llègua de la costera de "San Antón", així com una gran part de les pedres que constituïxen els molins.

Acabe ací la breu descripció dels objectes més principals trobats en la esant de "San Antón" d'Oriola, reservant-ne la descripció per a una obra de límits més extensos. Sols afegiré, a tall de corolari, que de l'examen dels objectes trobats en aquestes sepultures resulta que el major contingent d'ells està format per la pedra tallada, seguint la pedra polida i, finalment, el metall. Es desprén igualment que, si bé un gran nombre de sepultures poden ésser atribuïdes a la època neolítica, la major sembla que pertany a la època de transició; i, finalment, que l'eixovar trobat en els *Túmuls* i en els *Clots*, com pot vere's en els fotogravats, és completament idèntic al que fins ara han ofert els dòlmens descoberts en altres països, especialment en França.

Figura 1.^a

Figura 2.^a

Necròpol de St. Antoni (Oriola).

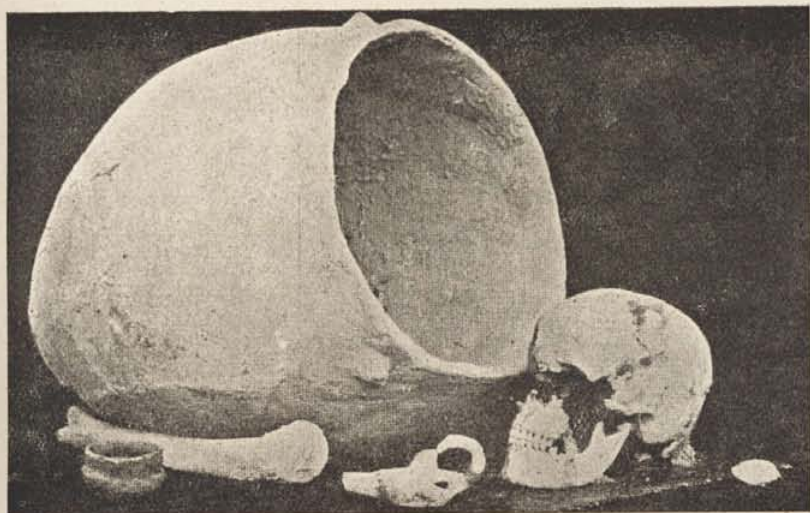

Figura 3.^a

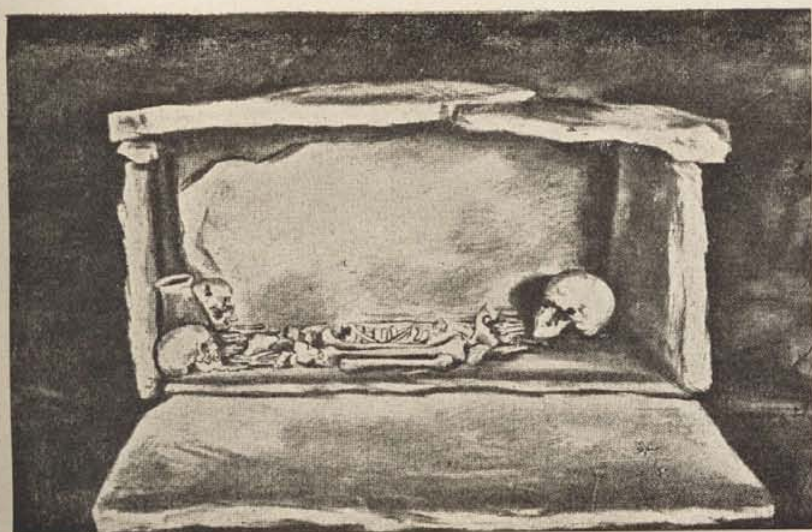

Figura 4.^a

Necròpoli de St. Antoni (Oriola).

Figura 5.^a

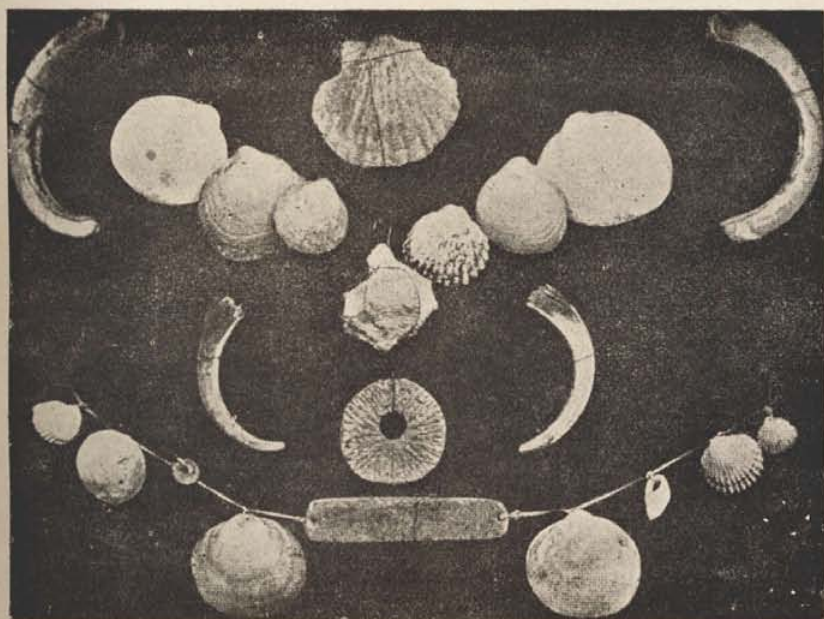

Figura 6.^a

Necròpoli de St. Antoni (Oriola).

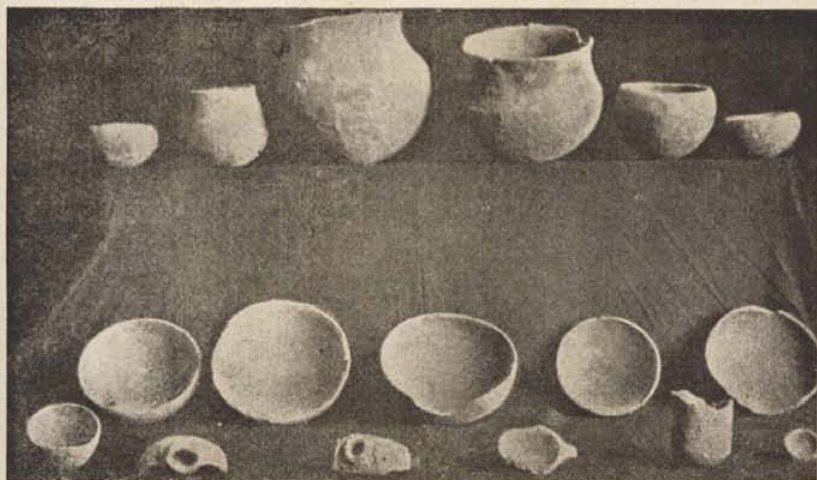

Figura 7.^a

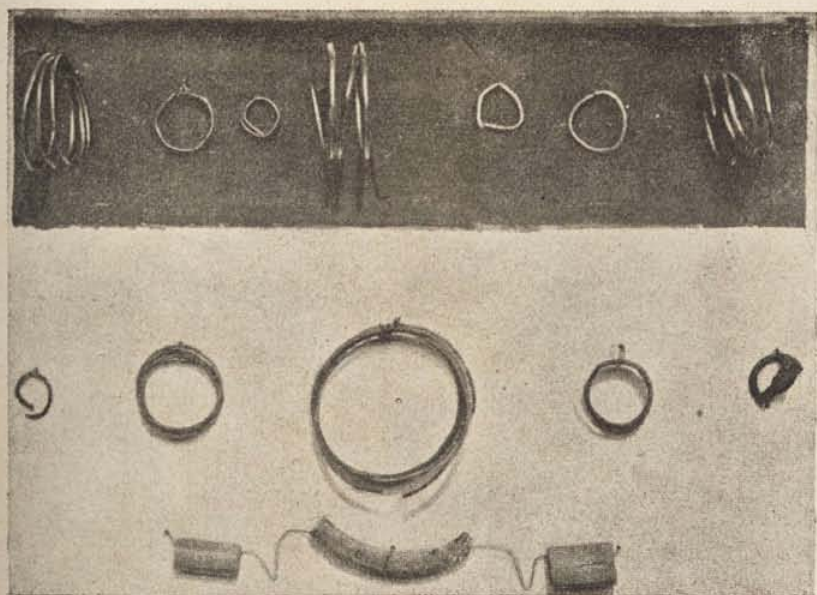

Figura 8.^a

Necròpoli de St. Antoni (Oriola).

II

LA EDAT PREHISTÒRICA EN ORIOLA

(NECRÒPOLI DE "SAN ANTÓN") (a)

I

Sumament feliços degueren de viure els aborígens d'Espanya quan, després de molt de temps errabundes i lliures ja dels atzars i perills d'una vida nòmada i aventurera, fixaren finalment llur planta en el sòl ameníssim i generós que havia d'ésser la nostra pàtria, afortunat per la mà de la Divina Providència amb un cúmul de tota mena de bens i riqueses envejables.

Pero ¿quina gent fon la que va arribar primer a unes platjes tan remotes? ¿Quins foren els primers conqueridors que amb ella compartiren la possessió de la pàtria dels herois de Sagunt i Numància? ¿Potser els íbers, les precioses restes dels quals volen no pocs que encara viiquen en les nostres províncies éuskares, i els celtes, els valents guerrers que obriren ampla bretxa als pobles invasors? Sembla prematura una contesta categòrica, tenint en compte l'estat, encara incipient, de l'Arqueologia Prehistòrica. Perque, si bé és veritat que el tresor de monuments s'enriquix de dia en dia i que els materials acumulats en pocs anys superen a tot el que prudentment podia esperar-se, no obstant encara manca molt per a edificar amb solidesa sobre tals fonaments i donar passes fermes i decisives en la qüestió plantejada. Pero com que, a conseqüència de l'entusiasme que, bé des de la càtedra, bé per mig del llibre, han aconseguit infondre entre nosaltres els partidaris ardents de l'Arqueologia Prehistòrica, es generalisen en el nostre país les investigacions realitzades metòdicamente en pro de la ciència i creix el nombre de les discussions i treballs importants a qué donen lloc els nous descobriments que amb freqüència lloable van a enriquir els nostres museus, no sembla improbable que arribi per fi l'hora en que, començant a descórrer-se el vel espés que cubrix els nostres orígens, podrem reconstituir

(a) V. també, sobre la necròpoli de "San Antón", el treball I, i la primera part del IV.

les primeres pàgines de la nostra història pàtria amb notícies sòlidament fonamentades, despullant-la dels mites i llegendes fabuloses amb que cregueren enjoiar-la antics historiadors. Veritablement, és migrat el nombre d'estacions paleolítiques que fins la data han pogut ésser estudiades en Espanya i són, per tant, insignificants les conclusions pràctiques deduïdes de les esmentades estacions i en relació a les races que per primera vegada petjaren el nostre sòl; pero, en canvi, creixen i es multipliquen per instants els descobriments pertanyents a l'època neolítica, els quals, acumulant en els tresors de la ciència coneiximents nous i dades d'altíssima importància, posen de relleu el gran encert d'alguns arqueòlegs estrangers en girar els ulls cap a la nostra pàtria, esperant descobrir-hi nuclis de llum esplendent per a il·luminar i aclarir el quadro de les primeres civilitzacions.

Les investigacions realitzades aquests anys en Andalusia, amb sort no petita, han estat continuades pels llorejats treballs dels senyors de Ciret, prosseguits des d'Almeria a Cartagena, els quals han posat a l'abast de l'Arqueologia un cabdal preciosíssim de dades i monuments prehistòrics. I darrerament una anella nova i valuosa ha vingut a completar la dilatada cadena d'estacions i necròpolis neolítiques que, estenent-se per les costes del Mediterrani, comprén des d'Andalusia fins els regnes de Múrcia i València, amb el descobriment verificat en les immediacions de la ciutat d'Oriola pels Pares de la Companyia de Jesús del Col·legi de Sant Doménec, del qual em propose amplificar en aquest treball la ressenya breu que en va publicar «Razón y Fe» en el número del primer de setembre de 1902 (a).

* * *

Es Oriola, segons afirmen autors respectables, un dels pobles primitius de la nació espanyola. Molts tenen com a veritat inconcusa que fon fundada dues vegades en llocs distints. La primera fundació amb el nom d'Orcelis, segons opina l'historiador d'Oriola N'Ernest Gisbert (1), es fixa a una llegua escassa al Migdia, amb inclinació a

(a) Es el mateix treball que, com diem en les paraules capçaleres d'esta *Col·lecció*, fon publicat a la vegada en el lloc que ací es diu i en el "B. de la S. A. de C. N." t. I, n.º 7 (1902). Es, puix, el que s'inserix amb el n.º I.

(1) *Historia de Orihuela*, cap. III, pág. 29. Aquest nom, diu, és el primer i més generalment admés, esmentant al seu favor 13 autors, i entre ells a n'A. Fernández Guerra. Refuta, a més, la opinió que col·loca Orcelis en la Bastitània.

Occident, de la present ciutat, en la falda septentrional del pujol d'Hurchillo. Sense propòsit d'entrar en discussió sobre la validesa d'aquesta opinió, solament remarcaré que la gran quantitat de molins trobats en les sepultures de "San Antón", les lloses de les mateixes sepultures i el nombre in comptable de pedres de totes les dimensions que aparegueren a la vora del ossos dels difunts, són en llur quasi totalitat procedents de les montanyes veïnes a l'actual poblet d'Hurchillo.

La segona fundació, baix el mateix nom d'Orcelis, fon en el replanell i costera occidental de la montanya, al peu de la qual s'estén avui per ambdues vores del Segura la famosa ciutat del regne de Tadmír.

La història ignora quí foren els fundadors, i cal esperar que la extraordinària abundància de monuments prehistòrics que serveixen en llurs entranyes les terres oriolanes, ens descobrixca algun dia una notícia tan interessant i tants segles encoberta.

I encara que en el museu arqueològic del Col·legi de Sant Doméneq s'haja reunit una gran quantitat de monuments prehistòrics procedents de les costeres dels propers pobles de Redován, Callosa del Segura, Bigastro i de la profunda caverna de "La Murada", anomenada «Peña Roja», em concretaré en aquest treball a l'estudi de la necròpoli descoberta en la costera de "San Antón", per no ultrapassar els límits de la brevetat que m'he proposat servir. No obstant, em cal remarcar, encara que siga de passada, que la maravellosa abundància de restes de les edats primitives que oferia a l'arqueòleg l'horta d'Oriola suposa necessàriament ja en aquells temps remots una població molt densa, confermant allò que amb la seua fàcil ploma va expressar N'Aurelià Ibarra de la següent manera: «Les circumstàncies tan favorables i especials d'aquesta comarca degueren de captivar en totes les èpoques l'atenció de la gent, fins el punt de detindre les passes de la família errant, que ambulava en els temps primitius de prat en prat, pasturant els seus bestiaris i cercant la cacera que li proporcionava una part de la seua alimentació, quan va trobar en aquesta dilatada plana la pastura que, ubèrrima, li oferia la natura i va descobrir baix les ones de la mar pròxima una peixquera infinita i saborosa, aquest conjunt de bondats la va captivar, obligant-la a fixar-hi la seua habitació i a prendre-li l'amorós afecte i adhesió que l'home pren al lloc on habita».

La costera de "San Antón" està situada a dos kilòmetres aproximadament de la ciutat d'Oriola, en la primera estribació de la montanya anomenada de "La Muela". Heus ací com la descriu el ja esmentat N'Ernest Gisbert: «La costera de "San Antón", que ocupa una extensió de més de 500 metres de llarg per 50 a 100 d'ample, és coberta d'una capa de *diluvium* roig a l'exterior, d'una profunditat molt variable i barrejada amb materials negreus al fons». Les excavacions que acaben d'ésser practicades han posat de manifest que la part de vessant utilitzada per a enterraments en èpoques prehistòriques, la qual ocupa una extensió de més de dues hectàries, és coberta per una capa de terra vegetal molt triada, que assolía actualment una profunditat d'un a tres metres, si bé als començos i abans del desgat produït per les aigües degué d'ésser prou major.

La circumstància d'ésser Oriola la població més immediata a la vertent dita, i el fet de no aparéixer als voltants cap vestigi d'estació primitiva, m'ha mogut a creure que la necròpoli descoberta a "San Antón" devia pertànyer-li. Es cert que alguns anys arrere, quan els senyors Vilanova vingueren a Oriola amb l'objecte d'estudiar la llavors famosa "Cueva de Roca", que dista poc més d'un kilòmetre de la costera de "San Antón", cregueren descobrir en aquesta darrera restes de dues estacions neolítiques. Però si bé és veritat que d'una d'elles no he sabut reconèixer el vestigi més lleu, l'altra, que consistia en un espai circular, prou capaç, format per grans pedrots sobreposats en forma de monticle d'un metre d'elevació, va resultar un túmul immens, del qual foren trets entre ossaments humanes, un ganivet de bronze, algunes petxines perforades, pedernals i alguns objectes d'os que havien servit d'ornament.

A més, essent els cims que coronen la costera sumament abruptes i deixant espais força reduïts, aprofitats també per a sepultures, ¿com, si de cas l'home primitiu haguera establert allà la seua habitació, una estació de límits tan estrets haguera pogut produir una necròpoli tan rica que ha presentat, després de tants de segles, més de 800 sepultures a l'estudi de l'Arqueologia?

Per tant, si amb aquestes consideracions es té en compte la proximitat de la vessant a Oriola i que precisament passa arran d'ella l'antic camí d'Alacant a la nostra ciutat, a ningú semblarà improbable la denominació de «Necròpoli de la primitiva Oriola» amb que

he cregut que calia nomenar aquest conjunt de sepultures prehistòriques.

II

La diversitat de sepultures prehistòriques descobertes en "San Antón" sembla molt remarcable, demostrant una vegada més la cura exquisida del pobles primitius en tributar a llurs difunts els obsequis més delicats. «La sepultura—ha dit el savi marquès de Nadaillac—ha estat tostemps i per a tots els hòmens una preocupació constant, fonamentada en el sentiment religiós i en el pensament que no tot acaba amb la vida que tan ràpidament s'escola per a tots nosaltres». Per això les tombes revisten per a l'arqueòleg una importància altíssima i són en llurs mans una mena de llibre obert, on es llig, descrita a grans trets, la història dels pobles. Per a major claredat, dividiré les sepultures de la costera de "San Antón", en dos grups: *cremació i inhumació*.

Cremació. — No es sap amb certesa l'orige d'aquest costum ni el poble que el va establir, per bé que no manquen arqueòlegs remarcables que l'atribuïxen als aris. L'ús de la cremació degué d'estar en temps lluntans molt estés, perquè n'han aparegut nombrosos vestigis en la Xina i el Yucatán, en l'Amèrica central i en quasi tot el continent europeu. Ja es sap que els pelasgues, els grecs i proto-etruscs, els gals i els romans cremaven els cadàvers. No obstant, amb la cremació no es va extingir totalment l'ús de la inhumació, perquè asovint s'ha advertit en un mateix poble la existència de dos rites. Referma aquesta observació la necròpoli d'Oriola, on amb les urnes cineràries ha aparegut algun tifell de la mateixa època, que servava un esquelet quasi sancer, generalment de xiquet.

Es indubtable que la cremació es va practicar en "San Antón" en data posterior a la inhumació, ja que no solament les urnes cineràries foren trobades en capes més superficials, sinó que en molts estan sobreposades a les sepultures de cossos inhumats. Cal afegir que la ceràmica corresponent a aquest període d'incineració és més fina, treballada al torn i d'un art que revela civilitzacions molt avançades. Em sembla més que probable que aquesta ceràmica suposa èpoques diferents, com ho testimonia la marcada diferència que hi ha en la varietat d'estil dels tifells exhumats.

Aquesta varietat constitueix tres classes prou típiques.

La primera, que és poc abundant, però d'art refinat i de gust exquisit, ve representada per pateres de diversos tamany i tifells petits. Són de fang roig, de pasta molt fina, cobert amb una capa de vernís negre, de bellíssima lluentor que a vegades deixa vesllumenar, entre ornaments capriciosos, el fons roig. Aquesta ceràmica pertany al gènere etrusc, si bé ací no ha obtingut la perfecció que tenen els preciosos vasos trobats fa alguns anys en la costera veïna de Rodován, els quals, en llur major part, es conserven avui al Museu de París. Cal plànyer que no haja estat possible aconseguir en "San Antón" cap eixemplar sancer, encara que els fragments arreplegats indiquen suficientment la forma dels tifells dels quals formaren part. La patera més completa que s'ha pogut reconstituir és la representada en la figura 1.ª, núm. 2, làm. I.

La segona classe, que es va manifestar per un nombre prou escàs d'eixemplars, té cert regust romà, motiu pel qual no m'ature descriu-la.

Finalment, la tercera classe, que ha estat representada en molta abundància, encara que són molt pocs els eixemplars aconseguits susceptibles de recomposició, consisteix en moltes pateres, grans fonts, gerrons, urnes i àmfores de formes elegants i capricioses i de factura prou refinada (fig. 1.ª, núms. 1 i 3, làm. dita). El color dominant en aquesta ceràmica és el groc clar, i més encara el rosadenc. L'ornamentació consisteix generalment en faixes circulars d'un color roig pujat, molt grosses unes i sumament primes altres. Les urnes i les fonts són les que ostenten una major profusió d'ornaments, si bé es descobrix escassa varietat. Solen ésser dividides en quatre o cinc zones, formades per línies molt pronunciades. Els ornaments continguts dins de cada zona es reduïxen a línies ondulades o creuades a tall de reixa, cercles concèntrics o solament arcs, combinats de maneres diverses; però en general d'una eixecució poc acurada: moltes vegades apareixen les línies traçades a pols.

Es conserva al museu de la Reial Acadèmia de la Història una urna completament igual a algunes de les trobades en "San Antón". Aquesta mena de ceràmica ha estat trobada també en Elx, i tinc notícies que arqueòlegs alemanys la qualificaren d'indígena, atribuint-la al segle III o II abans de Jesucrist. Com que alguns eixemplars

d'aquesta ceràmica trobats en "San Antón" afecten formes gregues i etrusques, no seria estrany que els naturals del país, tenint a la vista els artefactes de civilitzacions més avançades, puix n'han estat trobats en gran nombre en tota aquesta comarca, s'hagueren consagrat, abandonant llur indústria primitiva, a imitar els models refinats que els oferia l'art dels pobles més avançats.

Res no pot dir-se de l'eixovar funerari corresponent a aquesta època de cremació, perquè, si n'hi hagué, degué de consumir-se en la foguera, ja que d'ell no ha aparegut cap vestigi.

Un altre rite funerari, extremadament singular, es va practicar també en temps primitius en la comarca oriolana. Consistix en la cremació parcial dels cadàvers.

Es difícil explicar com es verificaria tan estranya operació i l'estat horrible en que restaria el difunt després d'ella. Es versemblant que un procediment tan bàrbar tinguera per finalitat consumir solament les carns, conservant sancer l'esquelet, puix són relativament escassos els ossos que apareixen amb senyals de cremació. Així, en la caverna «Peña Roja» es va trovar, en desfer un túmul format per grans pedrots coberts de terra, un esquelet quasi complet, estés damunt d'una espessa capa d'espert. Tenia solament mig carbonisades algunes falanges dels peus i de les mans i cinc o sis vèrtebres. Els altres ossos estaven perfectament conservats i quasi petrificats. En aquesta sepultura foren arreplegats, entre altres objectes, un ganivet de pedra de foc d'uns 0,60 m. de llarg i alguns fragments de tifells de fang negre amb dibuixos, segons sembla, unguiculars. També en la "Cueva de Roca" va aparéixer, entre molts ossos humans, una bona quantitat mig cremats. La mateixa pràctica es va observar en les vessants de Callosa, i molt especialment en la de "San Antón".

Aquesta mena d'enterrament és sense dubte molt anterior a la incineració com ho evidencien les capes del terreny on es va trobar i, sobre tot, les restes de la ceràmica, que és basta i primitiva, i l'eixovar funerari, completament semblant al de la inhumació, encara que, en general, molt deteriorat pel foc.

La disposició de la sepultura era la següent: Jaïa l'esquelet sepultat en terra o tancat en un gran tifell, subjecte entre pedres amb terra cuita. Damunt s'havia escampat una capa grossa de cendra barrejada amb restes, alguna vegada molt abundants, de carbó, la

qual arribà a assolir un metre en la seua fondària màxima. Con-tenia, ordinàriament, abundància d'ossos de bou, cervol, senglar, ocells i en alguns casos vèrtebres de diversos peixos. Els fragments de plats i tifells, de diferents formes i tamany, eren generalment molt nombrosos.

L'eixovar consistia en serres de pedernal molt ben treballades, petxines amb l'extrem perforat, instruments d'os quasi sempre molt carbonisats, grups de pedretes molt triades, una gran varietat de pedres, especialment codises, amb senyals manifestos d'haver servit de percutors, mans de morter, allisadors, etc., i grans nuclis i estelles de pedernal blanc o de color bru.

Els indicis recollits en aquest gènere de sepultures induïxen a conjectures més o menys probables sobre la cerimònia que es realitzaria en els enterraments d'aquesta època.

Una vegada arribaria la comitiva que acompanyava al difunt a la costera i una vegada encesa la foguera en un lloc no llunt de la sepultura o potser en algun punt comú destinat a l'efecte (1), es procediria a la cremació del cadàver, entre els gemecs, crits i udols que una escena tan repugnant havia d'arrancar dels presents. En acabant de l'acte, s'arreplegaria els ossos parcialment cremats, potser en un llenç, perquè en altres bandes i en sepultures d'aquesta mena, se n'han trobat alguns fragments, o es dipositarien en un gran tifell que es col·locava després en el fossar excavat a l'efecte. Aleshores començaria l'àpat fúnebre, en que, a judicar per la gran quantitat d'ossos de diversos animals que han restat, abundaria la carn torrada. En aquest àpat tindria assenyalat el seu lloc el difunt, amb els seus plats i tifells i, una vegada acabat el festí, llançarien a la foguera ja moribunda les restes del menjar i el servei del difunt, escampant després la cendra, encara calenta, sobre la seua tomba, cobrint-la després amb una capa de terra, ordinàriament de prou espessor.

Inhumació. — Resultaren molt diverses, per raó de llur forma, les sepultures d'aquesta mena descobertes en "San Antón". Entre elles són molt característics dos tipos, per assemblar-se als enterraments

(1) Es probable que n'hi haguera, com semblen indicar-ho tres punts de la costera on aparegueren molts fragments de tifells de tota mena, molts ossos d'animal i grans pedres calcinades envoltades en més de dos metres de cendra i carbó.

usats pels constructors dels monuments megalítics, encara que disten molt de tindre les jagantines proporcions d'aquells monuments. Constituïxen aquests dos tipus, els cromlechs i els túmuls. Els primers foren trobats en petits espais de terra compresos entre els abruptes cims que coronen la costera; els segons eren situats en la vessant de la mateixa costera.

Les considerables inundacions del riu Segura, que segons opinió d'En Josep Vilanova, esmentat per l'historiador d'Oriola N'Ernest Gisbert, assolía en els temps neolítics 40 o més metres sobre el seu nivell ordinari en l'actualitat, expliquen potser l'absència de dòlmens en aquesta comarca, a l'ensem que les proporcions relativament petites dels cromlechs i túmuls de la necròpoli de "San Antón"; per tal com que el pla, per l'abundància i violència de les aigües, no podia ésser aprofitat per als enterraments, calgué als habitants de l'antiga Oriola adaptar la forma i dimensions de llurs tombes als espais reduïts que els oferia la serra o a la escarpada vessant de la costera que havien triat per a morada de llurs difunts.

Cromlechs.—Els *cromlechs*, o cercles de pedra, foren trobats en nombre molt escàs; no arribaven a mitja dotzena. Tenien de tres a quatre metres de diàmetre i eren formats per 12 o 14 pedrots posats en cercle, al centre del qual era el difunt, ordinàriament adossat a alguna part sortint de la penya de la serra. Els ossos grans de l'esquelet es conservaven en llur majoria quasi intactes i endurits com la pedra. Descansaven damunt la dura penya i apenes els cobria un metre de terra. L'eixovar era molt pobre. Un o dos molinets de pedra, petxines foradades, fragments de pedra foguera i alguna pedra codisa amb senyals d'ús. No va aparéixer cap objecte de bronze, tan freqüent en els túmuls. El lloc abrupte de la sepultura, la forma, molt més econòmica que la dels túmuls i la mísera qualitat de l'eixovar, recorden una vegada més la diferència de condició que sempre ha existit entre les classes socials.

Túmuls.—Encara que, com ja s'ha dit, no han assolit ací les majestuoses proporcions d'atres parts, arribaren no obstant a amidar dos i tres metres del vèrtex a la base, per tres i fins quatre de diàmetre. Es manifestaven per petites prominències quasi imperceptibles, si bé és probable que, segles arrere, i abans que l'acció de les pluges torrencials els haguera malmés, s'alçaren damunt la costera com una

petita muntanyola d'un metre o poc més d'elevació. A grans trossos i com si estigueren esgraonats, hi havia murs d'un metre de gruixa, trabats amb pedrots i terra pastada, amb la finalitat, segons sembla, d'impedir que el corrent de les aigües en temps de grans pluges arrossegara les restes dipositades allà.

Malgrat una cura tan costosa, una part no petita dels túmuls apenes conserven la figura del que foren, essent relativament molt pocs els que foren trobats sancers. No obstant, es pot afirmar en general que la cambra funerària estava prou ben conservada i per tant es podia conèixer amb facilitat la seua disposició i com havia estat col·locat el difunt.

Em sembla supèrflua ací la explanació d'aquests dos punts, per haver estat suficientment dil·lucidats en la breu ressenya publicada darrerament en «Razón y Fe», t. IV, pàgines 43 i següents (a). Unicament recordaré, com en compendi, que el difunt jaïa arropit i amb el cap adreçat a Occident. A la vora del cap no solia mancar un tifell u olla de fang negre, el tipo constant de la qual és el representat en la figura 2.ª, (lám. I). Al costat del difunt i prop de la cintura hi havia una o diverses armes, ja de coure, ja també de bronze, de les quals, així com dels atres objectes que constitueixen l'eixovar funerari i que es trobaven escampats dins de la terra que cobria el túmul, m'ocuparé en capítol apart.

Per bé que els túmuls figuren entre els monuments megalítics atribuïts diverses vegades i en diversos temps als celtes, aquesta mena d'enterraments no és privativa d'una sola raça, ja que els túmuls han estat trobats no solament en quasi tota Europa, sinó també en Asia, en Africa i en les dues Amèriques i fins volen alguns que les Piràmides d'Egipte deriven del túmul. Pero com que consta l'establiment dels celtes en Espanya, no seria cap maravella que alguns dels túmuls descoberts en ella no els foren totalment estranys.

A més dels tipos de sepultures que acabe d'esmentar, foren descobertes en "San Antón" altres varietats, que poden ésser reduïdes a les tres formes següents: sepultura en clots, en grans urnes i en cambres formades per sis lloses.

Clots.—Done aquest nom com a distintiu d'aquesta tercera classe de sepultures, encara que en el fons potser no siguin només que

(a) És el treball I. Veja's lo que diem en la nota de la pàg. 16.

túmuls de menors dimensions i formats sols amb terra, per ésser la única en que el difunt, en lloc de descansar damunt el terreny propi de la costera, jaia sepultat en un clot de 0,50 a 0,60 metres de profunditat per poc més d'un metre de llarg, excavat en la mateixa vertent. El cadàver o cadàvers—perque hi hagué vegades en que foren trobats dos esquelets en un mateix clot—havia estat col·locat, no estés, sinó arropit i envolcallat en una capa de terra molt fina, per haver estat passada pel tamís. Seguia damunt una altra capa de terra de més de mig metre de gruixa, pastada o cuita, sense dubte per a evitar les filtracions de l'aigua, damunt de la qual capa apareixia una ampla faixa roja, formada per la terra d'aquest color extreta a l'excavar el clot. Després d'escampar damunt la sepultura així disposada una bona quantitat de cendra i carbó, entre la qual anaven compresos fragments de ceràmica i nombrosos ossos d'animals, potser residuals del festí funerari, havia estat coberta la terra amb una tongada no mitjana de terra vegetal.

Es molt probable que aquesta classe d'enterrament fora reservada per a persones d'elevada categoria i fins i tot potser de distinció, porque semblen indicar-ho així no solament la delicadesa i cura de la fàbrica, ans també la profusió i riquesa de l'eixovar funerari, per tal com és l'únic que ha ofert objectes d'or. A més, sembla confirmar aquesta conjectura la circumstància d'haver estat trobat asovint un crani solt quasi tocant al clot, indici no dubtós de sacrifici humà ofrenat a la divinitat en obsequi del difunt. El cos de la víctima podia haver estat consumit en la foguera, les cendres de la qual formaven part de la tomba, mentre el cap podia haver estat disposat prop del lloc de la sepultura.

Urnas.—L'enterrament en grans urnes o gerres fon prou general en la costera de "San Antón".

Opinen alguns que aquest procediment de sepultures fon usat pels antics íbers. Les gerres solen ésser molt bastes i fabricades sense ajuda de torn. El seu color per fora és vermell o bru, amb taques negres, produïdes pel fum de la foguera que va servir per a la cocció. El colorit interior és vermell o negre. Al lloc adient m'ocuparé més detingudament d'aquesta classe de ceràmica.

Les gerres de major volum trobades en "San Antón" assolixen apenes 0,70 metres d'alt per 0,50 de diàmetre, en llur part més ampla,

i les altres són de dimensions molt inferiors. Estaven quasi sempre tancades en un espai a tall de nínxol format per grans pedres i afeïmades amb terra pastada.

Aquesta construcció fou la causa que, en fer moviment les pedres, bé per les sacssades sofertes per la costera en temps de terratrèmols, que eren antigament molt freqüents en aquesta comarca, bé pel pes de la gran massa de terra que carregava damunt d'elles, les gerres sortiren badades, trencades o completament esclafades. Per la mateixa causa estaven plenes de terra i s'hi trobaven barrejats els ossos de l'esquelet, més o menys complet.

Alguns arqueòlegs opinen que en les urnes no eren dipositats només que els ossos dels difunts i que abans s'havia descarnat el cadàver.

Veritablement, i malgrat la repugnància que puga produir tan bàrbara operació, no crec improbable aquesta hipòtesi, per tal com considere impossible que una persona, encara que siga de corpulència mitjana, puga cabre en qualsevol de les urnes trobades en "San Antón", i molt menys si, com ha esdevingut en altres bandes, la urna conté, a més del difunt, dues o tres gerres.

A més, no sembla que aquesta pràctica siga nova ací, ja que en diverses sepultures han aparegut els ossos de l'esquelet pintats de color roig i alguns trossos de substàncies colorants amb el corresponent morteret de pedra per a calcigar-les.

La particularitat d'haver-se observat ordinàriament que estaven pintats els mateixos ossos, és a dir, les falanges dels peus i de les mans, les canelles i els ossos del braç i de l'avantbraç, impediten, al meu judici, atribuir la coloració dita a un cas fortuït.

I bé: ¿no suposa aquesta operació el descarnament del difunt? I encara que en alguns casos hagen estat trobats en les urnes anelles i braçalets que encara voltaven els ossos dels dits i del braç ¿quina dificultat pot haver en admetre, suposant el costum que tenia aquella raça d'enterrar la seua gent amb llurs ornaments i joies, que els col·locaren en l'esquelet en el lloc que pròpiament devien ocupar?

L'eixovar funerari d'aquesta classe de sepultures, molt ric en altres comarques, va resultar molt pobre en aquesta. Va consistir en alguns instruments d'os, serretes i fragments de sílex i alguns escassos eixemplars de plats i cassoles, escampats per la capa de

terra que rodejava la urna. No va aparéixer cap objecte de bronze, i l'interior de la urna no contenia només que terra i nombrosos ossos de l'esquelet, entre els quals una o dues vegades es va poder traure el crani sancer. Solament tres urnes foren excepció, ja que tancaven respectivament 14 cilindrets d'os utilitzats per a collar, un penjoll d'argent i un tifell u olla de 0,15 metres d'alt. Tampoc mancaren en aquestes sepultures els molins de pedra, sempre d'igual forma, encara que de tamany molt diversos, trobats generalment en totes les sepultures de "San Antón".

Lloses.—Manca ara, per a finir aquest capítol referent a les diverses formes d'enterrament, dir alguna cosa de les sepultures formades per sis lloses. En tota la costera n'aparegueren poc més de vint en el transcurs de les excavacions. La dimensió màxima fon de 1,20 de llarg, mentre que la més petita mesurava solament 0,50 metres. La forma era la d'un paral·lelepíped rectangular, constituint cadascuna de les sis cares una sola llosa, completament en brut i ajustada amb les altres sense més recolzament ni trabada que la terra que les voltava i l'arena molt apretada que omplia la capacitat interior. En el fons d'aquestes arquees funeràries jaia el difunt, del qual no restaven, llevat d'algun cas estrany, més que alguns ossos pèssimament conservats. No obstant, una d'elles fon molt remarcable perque, a més de l'esquelet quasi sancer, contenia, en la part corresponent als peus del difunt, dues calaveres separades entre elles per un tifell.

També en una altra fon trobada una calavera col·locada baix de la llosa que servia de fons. ¿Indiquen aquests cranis l'ús de sacrificis humans en aitals enterraments?

Malgrat la escassetat de l'eixovar funerari, ja que de totes les sepultures d'aquest gènere solament es va traure una alabarda de bronze, un penjoll del mateix metall i dos tifells, cal pensar que pertanygueren a persones prou acabalades, tenint en compte quan costoses resultarien aquestes caixes de pedra. Efectivament, essent necessari que les grans lloses utilitzades per a aquesta classe de sepultures foren cercades al cabeçó d'Hurchillo, únic lloc que les té en aquesta regió i que és a una llègua llarga de la costera de "San Antón", és clar que després del feixuc treball d'arrancar aquestes làmines de pedra d'un pes no petit, calia transportar-les a llur destí al lloc d'animals o de qualsevol altra manera que no seria molt còmoda

en aquells temps remots. I bé: ¿no havia de resultar més a l'abast de tothom una urna mísera, la fabricació de la qual seria fàcil amb l'ús sovintejat i els materials de la quals estaven a la mà?

III

Una vegada exposat allò que pertany a les diferents formes de sepultures trobades en la necròpoli de la primitiva Oriola, cal dir alguna cosa de l'home que les va construir, així com també de les armes, eines i gran nombre d'artefactes que en aquella civilització remotíssima estigueren en ús (1).

Antropologia. — Apenes una dotzena de cranis susceptibles d'estudi pogueren ésser extrets de l'extraordinari nombre de sepultures que foren explorades. Els altres, llevat d'uns pocs que a força de molta paciència hagueren pogut ésser recomposats, eixiren tan malmesos que, en tocar-los, s'esmicolaven. Domina entre ells el tipo braquicèfal, amb tendència al dolicocèfal en alguns. L'angle facial és, en general, molt regular; ni hi he observat indicis remarcables del prognatisme tan decantat per certs arqueòlegs (fig. 3.ª, lám. II). La immensa majoria dels ossos arreplegats revelen una raça d'estatura elevada i de músculs forts i potents. Les canelles dels adults mesuren, per terme mig, 0,40 metres.

No obstant, el tamany diminut de les puntes de fletxa, de les llances i ganivets de sílex arreplegats anys arrere en la "Cueva de la Roca", dels quals tinc alguns eixemplars a la vista, va induir a En Josep Vilanova a dir, com consta en la *Historia de Orihuela* (2), que «els objectes de curtes dimensions allà trobats, pero d'un treball exquisit, revelen una raça de talla petita, pero molt avançada en l'art de la guerra». Aquesta afirmació no ha estat confirmada en els descobriments de "San Antón".

Fon impossible reconstituir un crani que ostentava en u dels seus fragments un orifici perfectament circular de 0,02 metres de diàmetre, que molt probablement és indicatiu de trepanació.

En el Museu de Sant Doménec es conserva una costella humana, on apareix manifestament el senyal de consolidació després d'una

(1) Veja's «Razón y Fe», t. V, pàg. 361. (Es la part anterior d'aquest treball).

(2) Tom I, cap. I, pàg. 19, núm. 3.º.

remarcable fractura, així com també un crani perforat en la part posterior, ferida que sembla produïda per una arma a manera de punxó i que degué d'ocasionar la mort de l'individu.

Les investigacions prehistòriques realitzades en diversos països oferixen nombroses proves de lluites sagnants i morts violentes esdevingudes en els alhors de la humanitat, a colps d'instruments i armes de sílex.

Ha estat possible reconstituir quasi en llur totalitat dos esquelets d'hòmens neolítics, podent contemplar-s'hi a l'habitant primitiu de l'horta d'Oriola. No tinc notícia que en cap banda hagen estat obtinguts objectes tan interessants, tenint en compte la dificultat que hi ha per a això per l'estat de descomposició en que generalment es troben els ossos.

Ceràmica. — No manca de varietat la col·lecció que d'aquest gènere ha estat reunida en el Museu del Col·legi de Sant Doménec, procedent de les sepultures de "San Antón".

Tractant de la cremació, em sembla haver descrit suficientment la part de ceràmica corresponent a aquell període. Per tant, omitiré ara referir-me a ella per a evitar repeticions, detenint-me solament, si bé amb brevetat, en dos tipus encara no citats i que mereixen esment especial.

Constituïxen el primer (núm. 1, fig. 4.ª, làm. II) unes àmfores de fang prou fi i ben cuit, de color groguenc o rosadenc, de 0,80 metres pròximament d'altura. Llur forma és a manera de con, manquen de coll i tenen dues anses de tamany mitjà quasi a la vora de la boca, que està situada en el centre de la extremitat més ampla. Foren trobats grans fragments de sis o vuit àmfores d'aquesta classe, suficients per a deixar entrevore la forma, però no es va poder conseguir cap eixemplar sancer. Amb millor sort pogué enriquir En Joan Rubio de la Serna la seua col·lecció preciosíssima amb algunes d'aquestes urnes, trobades en les excavacions practicades en la seua finca de Cabrera de Mataró.

En la erudita notícia que publicà (1) dels seus treballs arqueològics, diu el següent parlant d'aquestes àmfores:

«En les distintes obres d'Arqueologia que he consultat, no he vist

(1) *Memorias de la Real Academia de la Historia*, 1888. Tom XI, pàg. 681.

vasos de figura semblant a aquests vasos, i solament podrien ésser relacionats amb ells els etruscs que esmenta M. Champollion en el seu *Resum complet d'Arqueologia*.

»Vasos d'argila, redons i acabats en piràmide, amb una petita obertura, els quals eren veritables urnes cineràries. Són descoberts en la Campània, sota moltes capes de lava.

»La factura d'aquestes urnes apareix en Cabrera a vegades grollera i descurada; pero altres vegades, i és el cas general, es presenta esmerada en els seus contorns i en la llisura de la superfície».

Pertany al segon tipu un eixemplar únic, que, com els anteriors, va eixir trencat (núm. 2, fig. 4.ª, làm. II). Té la forma de tonellet, i la boca, que és lateral, és una mena d'embut. Medix 0,50 metres de llarg aproximadament i 0,30 metres de diàmetre en la seua part més ampla.

Els senyors Siret (1) esmenten aquesta forma extraordinària i insinuen que és pròpia d'Espanya, d'Hissarlik i de Xipre. El fang de que està format no es distingix de l'usat per a la elaboració de les àmfores

Acabe aquest punt amb la senzilla indicació d'un fragment de petit tifell de fang fi i de color ataronjat, pertanyent a la mateixa època, el qual degué de reproduir la imatge d'un bou. El fragment esmentat (làm. III, fig. 5.ª, lín. 3.ª, núm. 3) representa solament una de les potes de davant.

El fet que aquest objecte sembla un fragment de tifell, m'infundix la persuasió que no fon de culte, sinó d'ús ordinari, malgrat el bon nombre d'idolets de la mateixa representació trobats en altres països i fins en Espanya, on, com es sap, es va tributar culte a la vaca en temps d'una antiguetat remotíssima. Tinc notícia que en la veïna costera de Redován fon trobat un toro de pedra, d'escultura basta i de proporcions poc menys que naturals.

Passant ara a tractar de la ceràmica trobada en les sepultures per inhumació i cremació parcial, la dividiré en tres grups per a evitar confusions, és a dir: grans urnes cineràries, tifells i plats.

Les urnes cineràries poden ésser classificades de la manera següent:

1.er.—Urnas en forma d'òval, truncat en un extrem. Són completament llises, per bé que no pulimentades i tenen quan més un parell

(1) *Revue des Questions scientifiques*, 1893. Juliol. Tom IV, pàg. 547.

de peçons, oposats pel diàmetre de la boca (fig. 6.ª, làm. IV). Sols un eixemplar, i és el de dimensions majors, forma excepció, perquè té tres tireres de peçons repartides des del primer terç inferior de la urna fins prop de la boca. Les d'un tamany major oscil·len entre 0,30 metres i 0,70 metres d'altura. La pasta és grollera i granulenta i de color roig. No obstant s'ha pogut arregar grans fragments d'aquestes urnes de color bru, les quals duen, en lloc de peçons, una orelleta amb un forat per a passar una corda.

2.ⁿ —Urnas en forma de bòveda i prou elegant. Té les vores de la boca retorçudes cap a fora o acabant en una doble canya. Algun eixemplar està mancat de peçons, però ordinàriament en tenen quan menys quatre a la vora de la boca, i a vegades en tenen una o dues tireres, descendint en aquest cas darrer fins prop de la regió central de la urna (fig. 7.ª, làm. dita). Les dimensions són aproximadament iguals a les anteriors.

3.^{or} —Finalment, consta la tercera espècie d'un eixemplar únic, però sumament remarcable per ésser decorat amb nombroses i diverses estries digitals, que, per bé que descurades i bastes, constitueixen una ornamentació de prou bon gust. Aquest eixemplar és tant més remarcable quant per maravel·la ha aparegut ací en aquesta classe de ceràmica algun fragment amb senyals d'ornament. Medix aquesta urna (núm. 4, fig. 4.ª, làm. II) 0,85 metres d'alt i fon exhumada en la part més elevada de la costera.

De les tres classes que acabe de descriure, sols uns 16 eixemplars han pogut ésser reconstituïts. Tots ells semblen mol·lejats a mà i cuïts a l'aire lliure.

D'això naix, sense dubte, el color bigarrat de negre, groc, roig o bru que domina generalment sobre la superfície exterior, estenent-se per tota ella com a taques capricioses, degut al fum i a la diferent intensitat del foc en l'acte de la cocció.

Tifells.—Aquest grup de ceràmica pot ésser reduït a tres tipus predominants, encara que no manquen eixemplars que ostenten formes intermitges.

El primer i més general està representat en la seua múltiple varietat de tamany en la figura 8.ª, làm. IV.

Són aquests tifells de fang negre prou fi, però fonedís, llustrosos en la superfície exterior, per efecte d'un puliment esmerat; però aso-

vint els contorns són de molt mitjana eixecució. Les dimensions estan contingudes entre 0,04 metres i 0,60 metres. No ha estat possible reconstituir cap eixemplar d'aquesta darrera dimensió, per estar els fragments molt esmicolats, a causa de la dolenta qualitat de la pasta o per mancar remarcables porcions dels fragments.

El fons d'aquests tifells sembla haver estat elaborat separatament de la part superior que representa el coll, i açò explica potser la tortuositat, a vegades molt pronunciada, que s'observa en la línia sortint que unix les dues parts.

Les més petites deuriem d'ésser utilitzades probablement per als perfums, les de tamany ordinari per a contindre menjar i les majors eren urnes funeràries.

La major de les representades en la figura anterior tancava l'esquelet d'un nen.

A aquesta mateixa espècie pertanyen innumbrables caçoletes, representades també en la figura abans dita.

Encara que generalment són de fang negre, han estat trobats alguns eixemplars de color roig o groguenc.

Del segon tipus són els tifells (fig. 4.ª, núms. 1 i 3 làm. I) (1) propis dels túmuls, i trobats també alguna vegada en les sepultures que he denominat clots. Són veritables olles sense anses, de fang negre i rara vegada rogenc, més gros i consistent que l'usat en els tifells anteriors. Llur estructura no revela tampoc l'ús del torn; tenen poca varietat en llurs dimensions i formes, que són més ordinàries i grolles, i llur nombre ha estat relativament escàs.

Certes taques com si foren de greix i algunes resalles carbonitzades observades en el fons d'aquests tifells, posen de manifest que foren dipositats a la vora del difunt, contenint aliments.

Pertanyen al darrer tipus unes petites urnes, perfectament cilíndriques algunes, i amb assenyalat eixample en la extremitat de la boca, altres (fig. 6.ª, ja mentada.) La base, com les del primer tipus, és en forma de con, amb el vèrtex arrodonit, motiu pel qual no poden sostindre's drets; essent, per consegüent, probable que en l'ús ordinari les equilibraren per mig de cercles de fang cuit o potser d'espart. Solament ha estat possible trobar-ne un d'aquests, però és

(1) «Razón y Fes, tom V, núm. XIX, pàg. 361. (Es la primera part d'aquest mateix treball).

de pasta més fina i de forma elegant, i pertany a l'època d'incineració. Està representada en la figura 1.ª de la ressenya publicada en el número XIII de «Razón y Fe», pàg. 44, (a).

A la vora de la boca tenen aquests tifells dos peçons; són de pasta molt basta, plena de pedretes, i molt fàcil de desfer-se. El color sol ésser vermell, per bé que no manquen alguns eixemplars d'un brufosc i fins blanquinosos, amb taques que tiren a negre. L'altura comuna és de 0,20 metres.

Llevat d'aquests tres tipus característics, ha estat trobat en les sepultures un bon nombre de tifells de formes especials, com vasos, potets, etc., que fàcilment podrien ésser reduïts a algun dels grups indicats.

No vull, empero, passar per alt alguns tifells redons, a manera d'escudella, que representen els dos terços d'una esfera. Les vores de la boca són lleugerament entrants, la pasta és una mica més fina que en les anteriors, la coccio perfecta i el color ataronjat clar amb taques vermelles i negres. No obstant, uns pocs eixemplars són totalment negres. Les dimensions són molt diverses, oscil·lant el diàmetre de la boca entre 0,05 metres i 0,20 metres. Entre els eixemplars de tamany menor, alguns, perden la forma esfèrica, afecten la d'un mig coco, recipient que encara utilisen avui per a molts usos els indis d'alguns països.

Plats.—Són innombrables els fragments que han aparegut d'aquesta classe de ceràmica, i ha estat possible reunir, a més, un bon nombre de peces senceres o susceptibles de recomposició, de molt diverses dimensions, ja que assolixen des de 0,04 fins 0,20 metres de diàmetre. Les superfícies interior i la exterior són completament llises, sense cap mena d'ornament, i de color negre en alguns, bru amb taques negres en altres, i de color ataronjat clar, combinat amb tints vermelles i negres, en els altres.

La base sol ésser una mica cònica, la qual cosa impeditx que conserven l'equilibri en el centre d'ella.

Alguns dels petits, la forma dels quals és molt semblant a una mitja taronja, tenen en el centre de la base una lleugera concavitat que assegura llur estabilitat.

Un sol eixemplar de forma perfectament cònica té al costat de

(a) Vore la nota de la pàg. 16. Es tracta del treball I d'aquesta Col·lecció.

les vores quatre forats, oposats dos a dos, una mica menys que pel diàmetre. Es probable que per ells passara alguna cordeta que serviria per a dur-lo penjat.

Abans de finir aquest punt relatiu a la ceràmica, em sembla oportú dir alguna cosa d'alguns fragments triats entre la multitud immensa que s'ha presentat i que representen tipus més remarcables. Esmentaré en primer lloc sis peus de copa, únics que foren exhumats de les sepultures. Són de fang negre i una mica lluent en la superfície. No es va poder trobar cap copa sancera, i la escassetat de fragments arreplegats dona a entendre que aquesta forma seria poc usada en aquesta comarca. Aquests peus són molt semblants als que trobaren En Manuel de Góngora i els senyors Siret. A més dels abans esmentats, va eixir un altre exemplar que deu classificar-se apart, perquè, a més d'ésser de dimensions majors, és de pasta groguenca i basta i, sobre tot, d'una factura tan grollera i rudimentària que en la superfície, entre molts bonyes, apareix la impressió dels dits.

Molt semblants a aquests fragments, per la poca habilitat de l'artífex i tosquetat de l'obra, són altres dos fragments que representen, respectivament, el fons d'un petit tifell i un mig barrilet amb boca lateral.

Es remarcable també un fragment de plat la vora del qual és interceptada per una cavitat com si fora una caçoleta, de 0,03 metres de diàmetre i 0,02 metres de profunditat. La pasta és prou grollera.

No arriben a mitja dotzena els fragments trobats amb alguna ornamentació. Aquesta es reduïx generalment a línies curtes i paral·leles i punts o cercolets traçats en buit. Hi ha, no obstant, dos fragments l'ornamentació dels quals és més complicada i artística i sumament semblant a la que ostenten els tifells de Ciempozuelos conservats al Museu Nacional i a la Reial Acadèmia de la Història de Madrid.

Finalment, poden figurar en aquest lloc dos botons de fang cuit, als quals manca el punt d'enganxar-se, i tres culleres. Solament una d'elles conserva un fragment del mànec d'uns 0,03 metres de llarg.

Es versemblant que per a la formació d'aquest utensili prendria l'artífex un grapat de fang i, col·locant-lo en la palma de la mà esquerra, una mica en concavitat, aniria apretant el fang fins ajustar-lo

a la concavitat de la mà, mollejant els contorns amb el polze i l'índex de la dreta; prolongada la pasta per la part corresponent al munyica, deixaria formar el mànec, que no devia de passar de 5 a 6 centímetres de llarg.

La forma d'aquestes culleres, llur capacitat i llur estructura grollera s'adiuen perfectament amb aquest procediment primitiu.

Armes de metall.—Les armes de metall que pogueren ésser trobades en aquesta recòpoli són en prou bon nombre i totes de coure o de bronze, no havent-se descobert la més petita resialla de ferro, sino és un fragment de tifell molt fort i una mena de penjoll d'aquest metall que aparegueren en sepultures per incineració. Aquestes armes consistixen en destrals, dagues, alabardes, punyals, ganivets, puntes de llança i de fletxa (figs. 9.ª i 10.ª, làms. V i VI). Són també d'aquest mateix metall un gran nombre de punxons que molt asovint formaven part de l'eixovar funerari. Tres d'aquests punxons conserven encara els mànecs, que són canelles d'ocell sense cap puliment.

Totes les armes abans esmentades estan proveïdes de clavilles per a subjectar-les a llur corresponent mànec de fusta, de la qual no han restat més que unes poques fibres adherides encara a un dels eixemplars. Les clavilles són del mateix metall que l'arma, llevat d'una daga que les té d'argent.

Consignaré també ací quatre celts o destrals planes, una de les quals representa perfectament la forma de les de pedra; les altres tenen un tall que s'eixampla com una mitja lluna. Malgrat ésser la destral una arma que tants serveis ha fet en els temps antics, els eixemplars arreplegats ací han estat prou escassos.

L'aparició del coure i fins del bronze en les estacions neolítiques va posar als començos en una situació difícil a no pocs arqueòlegs, els quals, per a explicar la presència d'aquests metalls amb armes i eines de sílex i pedra polida, idearen una edat que denominaren de transició. Però observacions més diligents i la successió quasi constant dels fets, que demostren la coexistència del coure i no poques vegades del bronze amb la indústria floreixent de la pedra polida, de civilitzacions francament neolítiques, han aconseguit que es relegara a l'oblit aquesta nova classificació, admetent sense reserves els dits metalls dins dels límits del període neolític.

La indústria neolítica no deixa de tindre una certa semblança

amb la paleolítica, ja que ambdues utilitzaven el sílex per a la fabricació de les armes i eines més ordinàries; però aquestes dues anelles no estan necessàriament enllaçades entre elles, ans bé sembla que hi ha entre elles un buit difícil d'omplir. Perquè ¿on començà la civilització neolítica i com es va propagar entre els pobles d'Occident? És un problema la solució del qual encara no ha estat trobada per la ciència.

El que sembla cert és que civilitzacions neolítiques utilitzaren el coure des d'un principi. Espanya, tan rica en metalls, degué d'oferir-ne amb abundància als seus primitius habitants, els quals aprengueren ben aviat a usar-lo per a la fabricació de llurs armes, com ho certifica el gran nombre de molles i cresols trobats en diverses parts.

El Museu de Sant Doménec en conserva un d'aquests de fang cuit i molt groller, el qual té encara adherida en el fons una capa de 0,002 metres de metall.

Respecte als objectes de bronze, és opinió generalment admesa que són importats d'altres països, per ésser més que probable que els hòmens neolítics d'aquestes regions occidentals no tindrien l'estany necessari per a formar l'al·leació del bronze. «Tot prova—diu l'abat Hamarel, confirmant aquesta afirmació (1)—que als començos el bronze, ja manufacturat, arribà fins a nosaltres des d'Orient, i que emana d'una sola procedència. Els mateixos tipus es troben en punts d'Europa molt distants entre ells.

La major part de les espases, dels ganivets, de les dagues, etc., s'assemblen tan perfectament, diu Lubback, que diria's que tots aquests objectes han estat fabricats pel mateix artífex. Però ¿quina civilització oriental va importar al nostre territori aquest metall? La història i l'arqueologia oriental testimonien que el bronze fon, ja que no el primer metall conegut, sí el més ordinàriament utilitzat entre els pobles primitius. El bronze fon el metall que més va dominar per a acudir a les necessitats de la precoç civilització d'Egipte.

Els fenicis, que copiaren en part les arts i indústries de l'Egipte, deixaren molt pocs objectes de ferro. L'or, l'argent i el bronze foren els metalls principalment usats per aquest poble industriós.

«Els fenicis—diu M. Perrot—sàvien donar al bronze un tremp de qualitat superior; així és que aquest metall constituïa el principal article de llur exportació».

(1) Diccionari de Jaugey «Edat del bronze». Tom I, pàg. 360.

Les excavacions practicades en Troia, Micenas i Tirint; el llibre dels Vedes, el Pentateuc, Homer i Hesíode, donen testimoni de la preponderància del bronze en les edats primitives. ¿A quina de les civilitzacions orientals devem la introducció d'aquests metalls en la nostra comarca? El poble fenici fon essencialment navegant i mercantil i, monopolisant en una certa manera el comerç de l'antiguetat, aconseguí molt prest colonisar en Espanya, explorant les mines i les salines de les seues costes. I bé: el veïnat de les salines de Torrevella; la multitud esbalaïdora de molinets de pedra que han estat trobats, els quals també pogueren ésser utilitzats per a moldre sal; alguns tipus de ceràmica de procedència desconeguda trobats en les sepultures ¿no podran ésser indicis de relacions comercials establertes entre els fenicis i els naturals d'aquesta comarca, explicant-se d'aquesta manera l'orige dels diferents objectes de bronze ací descoberts? La proporció del coure i bronze arreplegat en aquesta necròpoli, amb relació a la pedra, pot ésser calculada en un 10 per 100.

Armes i eines de pedra.—Molt nombrosa és la col·lecció d'objectes d'aquesta classe que s'ha pogut formar. No obstant, les armes són poc abundants amb relació a les eines; essent lògic potser inferir d'això que aquests antics habitants d'Oriola es decantaven al treball i a la indústria millor que a l'art de la guerra. De totes les maneres, la gran abundància que en les tombes ha aparegut de mandíbules de banyes de cérvol i quixals de senglar, demostra que la pràctica de la cacera va estar molt desenvolupada entre elles.

Destrals.—Les que han estat trobades de pedra polida no arriben a una dotzena. Son ordinàriament de diorita verd fosc, i a vegades quasi negre. Un eixemplar és de la vulgarment anomenada «piedra de rayo» i mereix especial esment per la finor del seu poliment, per la seua brillantesa i per la elegància de la seua forma.

Aquestes destrals són de dimensions petites, oscil·lant entre 4 i 0.12 metres de llarg.

Sílex.—Consignaré en primer lloc unes destrals de sílex blanc o d'esquist, grollerament tallat i que semblen recordar la herència quaternària. La seua afiladura degué d'ésser molt penetrant. Esmentaré també, encara que no siga de sílex, una destrall formada per una grossa pedra negrenca. La forma és molt semblant a les actuals. Té un sortint a manera de peduncle, el qual ha estat

tallat per a ajustar-li un mànec. El tallant no degué d'ésser molt bo i està una mica esclafat per l'ús (fig. 13.ª, lín. 3.ª, lám. VIII, núm. 5).

Són molt poques les puntes de fletxa trobades amb senyals de retoc. Algunes d'aquestes puntes són dentades. Les altres es reduïxen a fragments tallats plans en una cara i amb aresta transversal en l'altra. La punta és molt penetrant.

Un punyal de dos afiladures de punta ogival, molt ben treballat, es va trencar en ésser extret d'una sepultura, i solament es va poder trobar una bona part corresponent a la punta. Media 0,09 metres de llarg per 0,04 d'ample.

A més figura en la col·lecció alguna làmina de ganivet. Solen tindre un dels costats dentats i són de dimensions petites. Alguns fragments de sílex de forma indeterminada, pero allargada i les dimensions dels quals no excedixen de 0,10 metres, feren també probablement de ganivet, ja que així sembla indicar-ho llur tallant lluent i fi.

A més d'aquests objectes, foren arreplegats grans nuclis de sílex, ordinàriament de color blanc i ben arredonits, amb indicis clars d'haver servit per a picar. També aparegueren altres nuclis, pero de volum major i informes, alguns dels quals pesaven fins 25 lliures.

Solia acompanyar-los una quantitat innombrable de fragments i estelles, algunes de les quals duen encara el senyal de la percussió que les despreguà del nucli. En dues o tres sepultures foren vists aquests nuclis agrupats amb moltes estelles en un mateix punt. ¿Potser indicaria açò que el difunt havia estat un dels artífexs que s'ocupaven en la elaboració del sílex?

Entre els instruments de sílex mereix ésser comptat un bon nombre de raspadors, punxons i més de 200 serretes, moltes de les quals tenen un treball molt acabat. Llurs dimensions assolixen des de 1 fins 0,07 metres. Algunes, com ho manifesta llur forma adient, degueren d'usar-se a mà; és probable que unes altres s'engastaren en un mànec de fusta; pero no crec versemblant, com opinen alguns, que, al menys les d'ací, foren utilitzades després de fixar-les en una fusta corba com si fora una corbella per a segar.

La qualitat de les dents, la molta desproporció en el tamany i la estructura del major nombre de les mateixes dents, semblen rebutjar-ho.

Pedres codises.—Aquesta mena de pedres va tindre en aquesta comarca un ús encara més freqüent que el pedernal, ja que fon rara la sepultura en la qual no aparegueren a dotzenes, bé polides, bé amb senyal d'haver servit llargament. Cal advertir que aquestes pedres no es troben als voltants d'Oriola; el punt més pròxim on es troben dista una llègua llarga. Per tant, són innumbrables els eixemplars més selectes que figuren en aquesta col·lecció, els quals serviren de percussors, mans de morter, brunyidors, martells, etc. Un d'aquests és un bonic eixemplar que du dues ranures, la una horitzontal, que l'envolta, i l'altra perpendicular, que acaba en la primera, les quals indiquen la posició de les lligadures que el subjectaven a un mànec. Alguns del que foren utilitzats per a moldre substàncies colorants són llargs i estrets, i tenen un extrem tenyit de roig i, més rares vegades, de negre.

També aparegueren ací grans nuclis i una gran porció d'estelles en tots els estats de talla. Algunes d'elles serviren de raspador. Un dels procediments usats per a produir aquests fragments fon el foc, com ho manifesta la superfície ennegrida de no pocs eixemplars. Dos tipus principalment evidencien la habilitat i perícia de l'artífex en aquesta operació. Es el primer un instrument com si fora un ganivet de forma molt acabada. No es va poder aconseguir sancer. Està format per una secció de 0,05 metres d'ample i probablement d'uns 0,15 metres de llarg, despres d'una gran pedra codisa redona. Aquesta secció és la compresa entre dos plans de cercle màxim que es tallen en angle molt agut, i la intersecció dels quals forma un tall molt acusat. El dors té un poc més de 3 centímetres d'espessor.

El segon és una secció semblant a l'anterior, pero de majors proporcions i truncada aposta en un dels seus extrems, assolint 0,16 metres de llarg. Té tres xamfrans, dos dels quals estan perfectament polimentats, corresponent el tercer a una part de superfície esfèrica. En l'extrem truncat es veuen dues mòsses, una d'elles molt profunda, les quals serviren per a adherir a un mànec aquest instrument. L'altre extrem finix en una punta triangular.

No he vist esmentada en cap banda una eina semblant, i considero probable que serviria de pic.

Es va trobar asovint en les sepultures un gran nombre de pedretes triades de diversos colors. No mancaren casos en que es trobaren

agrupades de 15 a 20 no llunt del difunt. Alguns arqueòlegs creuen que eren dipositades en les tombes a tall d'ofrena. En Manuel de la Peña esmenta amb aquest motiu al portugués Carlos Ribeiro, dient:

«L'arqueòleg esmentat observa també que les terres del túmul es trobaven barrejades amb un gran nombre de pedres codises procedents dels riuets veïns i portades al túmul com a tribut de pietat, segons la pràctica comuna i usual de l'antiguetat».

Uns altres opinen que aquestes pedretes redones i de colors vistosos serviren com a grans de collar. Així semblen indicar-ho alguns gravats en os pertanyents a aquelles edats remotíssimes.

Pedres d'esmolar.—Entre els diversos eixemplars que poden comptar-se en el nombre d'aquests instruments, alguns no tenen poliment i tenen un tamany prou gran. Els altres, que són els més, consistixen en làmines pissarroses perfectament polimentades, de fins 0,12 metres de llarg. Tenen els extrems generalment arredonits amb un o dos forats en cadascú, els quals serviren probablement per a fixar la pedra en alguna taula de fusta. Alguns arqueòlegs creuen que podien ésser objectes d'ornament. No obstant, hi ha un eixemplar que no deixa lloc per a dubtes, ja que ostenta en les dues cares senyals de desgast produït per la fressa repetida d'un cos dur. Té 0,10 metres de llarg i prop de 0,04 d'ample, i en lloc de forats té dues profundes mòsses en un dels extrems (figura 13.ª, lám. VIII, línia 1.ª).

Entre la terra d'algunes sepultures aparegueren diverses figures de pedra. Una d'elles està trencada i, segons sembla, correspon a la part superior del cos humà. Altres dues estan formades per dues esferetes unides entre elles, la figura de les quals és de d'un 8. A més foren trobades dues grans pedres treballades en forma i tamany de cap humà, grollerament tallat. No obstant, algunes ranures que apareixen al voltant de la superfície em fan sospitar que, millor que un objecte d'escultura primitiva, és potser un instrument a manera de maça.

Es prou freqüent trobar en estacions i tombes d'èpoques primitives algunes esferetes i a vegades cons truncats, als quals ha estat donat el nom de fusaiols. També n'han aparegut en aquesta necròpoli, essent-ne uns pocs de pedra polida, però sense cap ornament, a diferència dels trobats en Hissarlik, que en duïen, i els altres són de fang cuit, alguns dels quals tenen per ornamentació línies ondula-

des formades amb punta o cercolets. Es creu que és un apèndix dels fusos usats per a filar. No manca, empero, qui opine que aquests objectes formaven part de la ornamentació, podent haver servit de penjoll en els collars, fiadors, etc.

Finalment, negligint altres molts objectes de pedra de menys importància, esmentaré solament per a finir aquesta matèria la extraordinària abundància de morters i, sobre tot, de molins, que quasi infal·liblement es trobaven en totes les sepultures. La forma és la d'un òval una mica prolongat, de superfície convexa per un costat i per l'altre plana. Encara que la mida ordinària no sol excedir de 0,20 metres de llarg, alguns han assolit fins a 0,90 metres. A més d'aquests molins en foren trobats atres de forma circular o amb bordons, alguns amb anses i atres amb un forat en mig, per on probablement passava un eix; pero aquests eixemplars són rares excepcions (figs. 11.ª i 14.ª, làms. VI i IX).

Com que pertanyen a la indústria d'aquell temps, esmentaré ací, encara que no siga el seu lloc propi, alguns pans de terra cuita que aparegueren en diverses tombes. Són de forma circular o rectangular amb els extrems arredonits. Duen dos o tres i generalment quatre forats. En les excavacions practicades pels senyors Siret n'arreglaren molts, i sembla que els arqueòlegs convenen en que són peces de teler.

Instruments d'os.—L'Arqueologia testifica que l'home des dels temps més primitius, es va servir dels ossos d'animals per a fabricar les seues armes i els seus instruments. La col·lecció reunida en aquest Museu és selecta i nombrosa. Hi figuren algunes serres tallades ordinàriament en grans costelles de bou o de cérvol. Algunes tenen dents en els dos costats. Un eixemplar, que és el més complet, està constituït per un omoplat de bou. No s'endevina fàcilment l'ús que es faria de tals instruments. Podien ésser armes o potser foren utilitats per als teixits a manera de carda (fig. 12, làm. VII).

A més hi ha innombrables punxons de treball acurat, escapres de molt bon tallant, espàtules, ganivets i alguna punta de fletxa.

La major part d'aquests objectes són d'un art exquisit i sumament polits. Uns pocs són de banya de cérvol, atres són d'un color negre brillant, produït segons sembla intencionalment per mig del foc, i la major part són en perfecte estat de conservació.

Objectes d'ornament.—El gust per l'ornament i agençament personal es veu ací no poc desenrollat, encara que els objectes utilitzats per a aquesta finalitat són generalment grollers i bastos. Les substàncies triades per a la elaboració d'aquests objectes de luxe són els metalls, l'os i el vori, les pedres i moltes petxines. Els metalls principalment usats són l'or i l'argent. Els penjolls de bronze aparegueren en aquestes sepultures molt rarament.

Foren trobades algunes espirals d'or i quatre anells del mateix metall, un d'ells doble i tots amb els extrems lliures. Són d'un art molt primitiu i sense cap mena d'ornamentació. Les espirals, de les quals n'aparegueren a més alguns exemplars d'argent, semblen haver estat utilitzades per a ornament del pentinat de les dones, ja que tant per llur disposició en espiral com per llurs dimensions, no cal creure que podrien adaptar-se a les mans o als braços, ni tampoc que els usaren com arracades.

Entre els objectes d'argent—llevat de les espirals ja esmentades algunes de les quals són de tamany major que les d'or—figuren diversos anells formats per una làmina sumament estreta i prima, enrollada en dues i fins tres voltes, amb els extrems lliures; algun penjoll, un fragment de cadeneta; dos mitjos anells, com si foren una ferradura, d'argent macís i ben conservat, el pes dels quals és de 40 grams, i una petita porció de cilindrets composts de làmines molt primes, envolupades en forma de rolls petits, que serviren de grans de collar. Amb aquests grans d'argent, n'anaven altres de pasta vidrosa de color blau. En llur majoria, sortiren trencades.

Els objectes de vori que han estat trobats són escassos, la qual cosa no és gens estranya, ja que costarien més per ésser, probablement, importats. Es reduïxen a quatre botons de forma cònica amb dos forats en la base, un fragment de pinta i algunes anelles de braçalet, d'alguns dels quals només resten fragments.

Més abundants foren els ornaments d'os. Mereix ésser consignada en primer lloc una petita rodanxa extreta d'un crani. Té un forat per a dur-la en suspensió.

No poc curiosos són també diversos tubets cilíndrics de 0,02 metres de llarg. Són seccions de petites canelles que s'enganxaven per a formar collars. Algunes estan molt ben deixades. A més, fon trobat un nombre regular de rodanxes amb un forat en el centre; algunes

d'elles tenen ornaments en os, molt delicats. N'hi ha que són menudíssimes, i atres que estan formades per vèrtebres de peix. També n'usaven per a coilar.

Han mancat ací les dents d'animals, perforades, tan comunes en atres bandes; pero en canvi aparegueren en gran nombre els quixals de senglar.

Alguns d'aquests quixals foren tallats pels dos extrems amb un instrument d'afiladura molt penetrant, pero no duen senyal d'ornamentació.

Entre les moltes banyes de cérvol trobades, n'aparegué alguna amb entalladures circulars i vestigis de poliment en els extrems.

Els ornaments de pedra foren els més escassos. Solament es va arreplegar algun gra de collar, una o dues boletes polimentades i una petita rodanxa molt prima de pissarra verda, amb un forat en el centre.

Les petxines foradades amb un forat i a vegades dos, de molt diverses espècies, cons, bivalves, algunes de colors molt vistosos, càrdiums, dentàries, caragolets de mar etc., aparegueren a centenars. Dues d'elles són fòsils.

Una bona porció d'aquestes petxines eren utilitzades per a grans de collar, i totes, probablement, com a objectes d'ornament.

En acabar aquesta llarga i potser enutjosa enumeració dels diferents objectes trobats en la necròpoli de la primitiva Oriola, omitixc, per no judicar-ho propi d'aquest lloc, el llarg catàleg que podria fer-se dels ossos i les dents d'una quantitat innombrable d'animals que foren trobats envollats entre la terra de les sepultures. Algunes mandíbules són molt rares i encara no han estat classificades.

* * *

Manca solament per a finir aquest petit treball averiguar en allò possible a quina raça d'hòmens o a quin poble de l'antiguetat deuen ésser atribuïdes les sepultures de la costera de "San Antón" i el gran nombre d'artefactes que hi han estat descoberts. Sumament difícil és la solució d'aquest interessant problema, si és té en compte la multitud d'hordes i tribus viatgeres que en el transcurs de molts segles varen inundar el nostre sòl, atretes per la fertilitat i fabulosa riquesa d'aquest. Cal afegir a açò la incertitud que necessàriament

han de revestir les conclusions que dels diferents rites observats en els enterraments de la present necròpoli es poden deduir, per tal com la inhumació i cremació dels cadàvers no constitueixen una nota característica o rite peculiar d'una sola raça o d'un sol poble, sinó un costum comú a la major part d'ells.

No obstant, es fàcil observar que el poble constructor de les sepultures que acabem d'estudiar no pogué ésser format per eixes tribus inquietes i advenedisses, que no poques vegades s'establiren en indrets isolats i distants entre ells per a explotar les riqueses del país.

Aquesta classe de sepultures, amb lleugeres modificacions pròpies de la regió en que es troben i quasi els mateixos artefactes, han estat descobertes en diversos països d'Europa i molt especialment en França, en Itàlia, en Portugal i en una gran part d'Espanya i sobre tot en les costes del Mediterrani, on, entre els trets característics, s'advertixen vestigis d'una civilització avançada. «A mida que s'avança cap a Espanya—diuen els senyors Siret (1)—i després cap a l'Est mediterrani, s'esborren els caràcters d'inferioritat. Creu ú assistir a l'aparició de successius progressos, al descobriment del coure, després del bronze, etc.; aquesta il·lusió és molt natural, però la veritat és que es va remontant cap a la deu d'on emanaven aquests progressos, cap als països civilitzats de l'antiguetat» I bé: la raça cèltica fon una de les més remarcables del Migdia, i estesa per la nostra Península es va unir a la íbera, compartint amb ella les seues creències i els seus costums; els historiadors convenen que va haver prou analogia entre aquestes dues races. A més, els celtas i els íbers practicaren en els seus rites funeraris le inhumació, i la cremació i la estructura i disposició de les tombes usada en la present necròpoli ha estat diverses vegades atribuïda per no pocs arqueòlegs als celtas i als íbers. ¿Perqué, puix, els celtíbers, que donant llur nom a la nostra pàtria foren també els seus defensors més ardorosos, no podrien ésser els que dipositaren les cendres dels seus en la costera de "San Antón"?

No obstant, cal confessar que, tractant aquesta matèria, s'entra en un passat envoltat en boires espesses, en el qual és perillós aventurar-se sense més nord que les poques i moltes vegades incertes

(1) *Revue des Questions scientifiques*, juliol, 1893, t. IV, p. 546.

notícies que fins ara han estat aconseguides; per tant, és assenyat amparar-se en el parer de savis arqueòlegs que han afirmat de pla que encara no ha arribat l'hora d'emetre un judici ferm i decisiu sobre els descobriments de caire semblant als que acabe de presentar.

Com a complement a allò que s'ha dit en la pàg. 29 sobre dos esquelets d'hòmens neolítics, afegim la descripció de les mides, que devem a la intel·ligent diligència del metge del Col·legi, En Joan Carrió.

DESCRIPCIÓ DE LES MIDES

Les mides més exactes que s'han pogut prendre dels dos principals i complets esquelets trobats l'u en la tomba de sis lloses i l'altre en la sepultura denominada *Clots*, són les expressades en els quadros d'observació adjunts.

En les mides de capacitat, els diàmetres antero-posteriors màxims, presos des del punt glabella fins l'occipuci, medixen en l'observació núm. 1, 19 centímetres, i en la núm. 2, 16 centímetres.

El transvers màxim, pres des de la part inferior de la prominència parietal dreta a la de la esquerra, medix en la primera 13 centímetres, i 10 en la segona.

El vertical de Schmid, des del basi al punt més elevat de la línia mitja del crani medix 10 en el primer, i 8 en el segon.

El supraauricular, pres en les arrels de les apòfisis zigomàtiques, medix 13 i 12 respectivament.

El frontal mínim, des d'un punt a altre de les crestes orbitanes que donen la línia temporal, 10 i 9.

El basi naso-basilar, pres des del basi al nasi, medix 10 centímetres en la primera, i 8 en la segona.

El forat occipital, la seua longitud des del basi a l'opisti, 4 centímetres per 3,60, respectivament, i la seua latitud perpendicular i central al de la seua longitud medix 3,40 per 3 centímetres.

Com les altres mides són longitudinals. no cal explicar-les.

Per la diferència de dimensions i força de consolidació, es demostra palpablement que l'esquelet de l'observació primera és d'home adult, i el de la segona és de dona.

OBSERVACIÓ N.º 1

CARACTERS MÈTRICS

CRANIOMETRIA

CAPACITAT		LONGITUD BIGNIACA	
	Centimetres		Centimetres
Diàmetres.....	Ant.-Post. màxim.....	Mandíbula....	Altura sínfica.....
	Transvers màxim.....		Altura de la rama.....
	Vertical de Schmid.....		Corba.....
	Supraauricular.....		Angle sínfic.....
	Frontal mínim.....		Longitud.....
Basi.....	Naso-basilar.....	Paladar.....	Latitud.....
	Latitud.....		Ample.....
	Longitud.....		Alt.....
Forat occipital.	Horizontal glabèlica.....	Órbita.....	Alt.....
	Supraauricular.....		Ample.....
	Ant.-Post. mitja.....		Ofino-alveolar.....
			Naso-alveolar.....
Corbes.....		Nas.....	Longitud basio-alveolar.....

OBSERVACIÓ N.º 1

	Centimetres
Columna vertebral.....	60
Fèmur.....	40
Tíbia.....	34
Húmer.....	37
Cúbit.....	30
Costelles.....	15
Sacre.....	26

CAPACITAT

	Centímetres
Ant.-Post. màxim.....	16
Transvers màxim.....	10
Vertical de Schmid.....	8
Supraauricular.....	12
Frontal mínim.....	9
Naso-basilar.....	8
Latitud.....	3
Longitud.....	3,60
Horizontal glabèlica.....	3
Supraauricular.....	5
Ant.-Post. mitja.....	8

LONGITUD BICONIACA

	Centímetres
Mandíbula.....	1,42
Altura sínfica.....	5
Altura de la rama.....	8
Corba.....	370
Angle sínfic.....	4,60
Longitud.....	3,10
Latitud.....	3,30
Ample.....	2,90
Alt.....	1,10
Ample.....	1
Ofino-alveolar.....	2,40
Naso-alveolar.....	4,30
Longitud basio-alveolar.....	6,10

OBSERVACIÓ N.º 2

	Centímetres
Columna vertebral.....	51
Fèmur.....	35
Tíbia.....	31
Húmer.....	32
Cúbit.....	30
Costelles.....	12,50
Sacre.....	23

Figura 1.ª

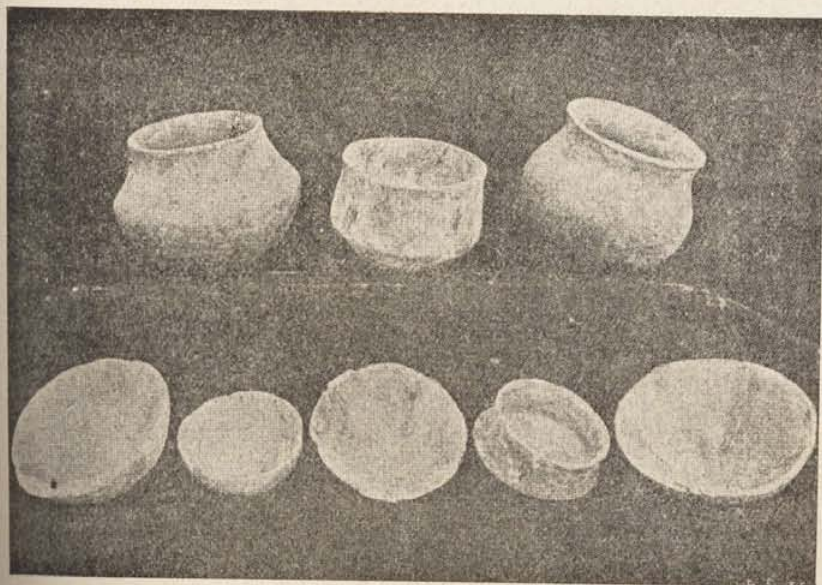

Figura 2.ª

Necròpoli de St. Antoni (Oriola).

Publicacions del S. I. P.

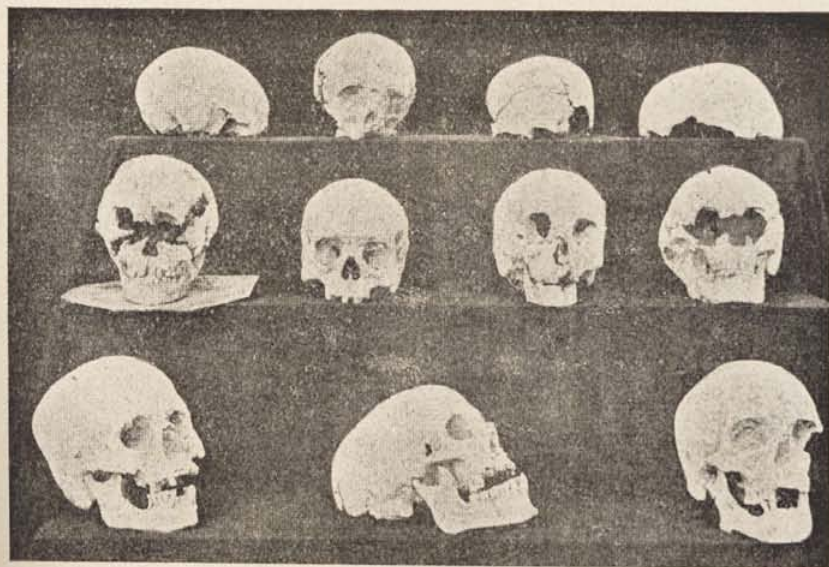

Figura 3.ª

Figura 4.ª

Necròpoli de St. Antoni (Oriola).

Publicacions del S. I. P.

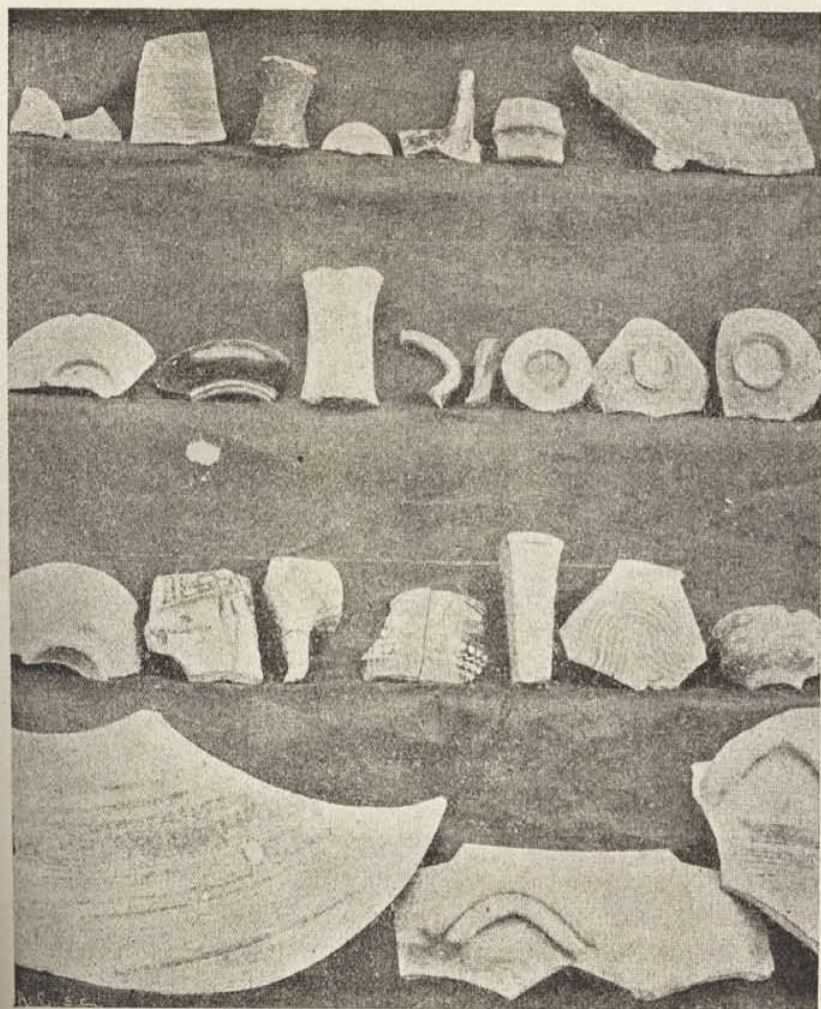

Figura 5.^a

Necròpoli de St. Antoni (Oriola).

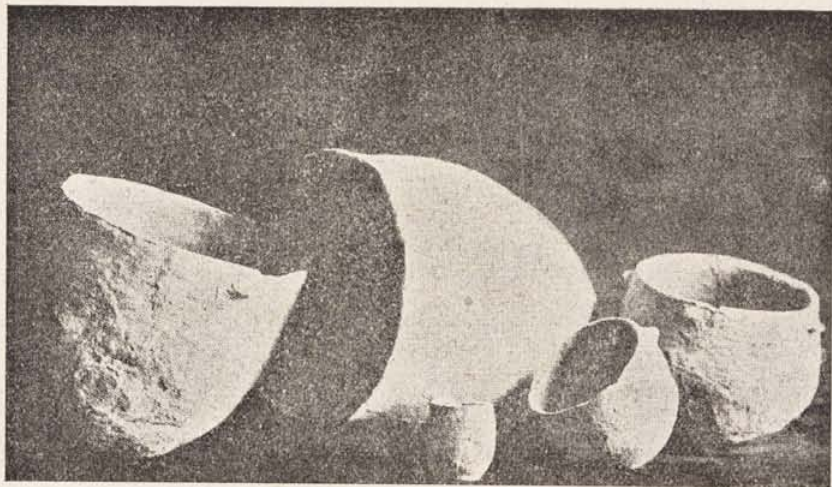

Figura 6.ª

Figura 7.ª

Necròpoli de St. Antoni (Oriola).

Figura 8.^a

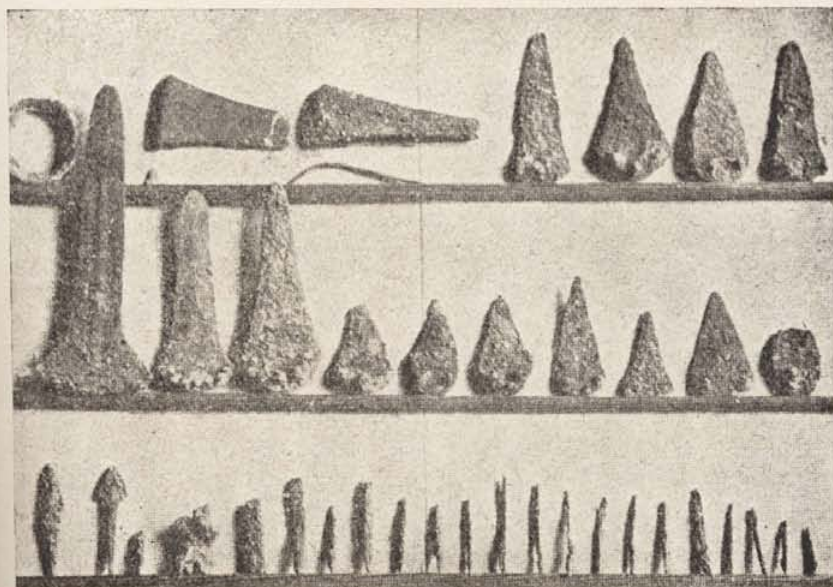

Figura 9.^a

Necròpoli de St. Antoni (Oriola.).

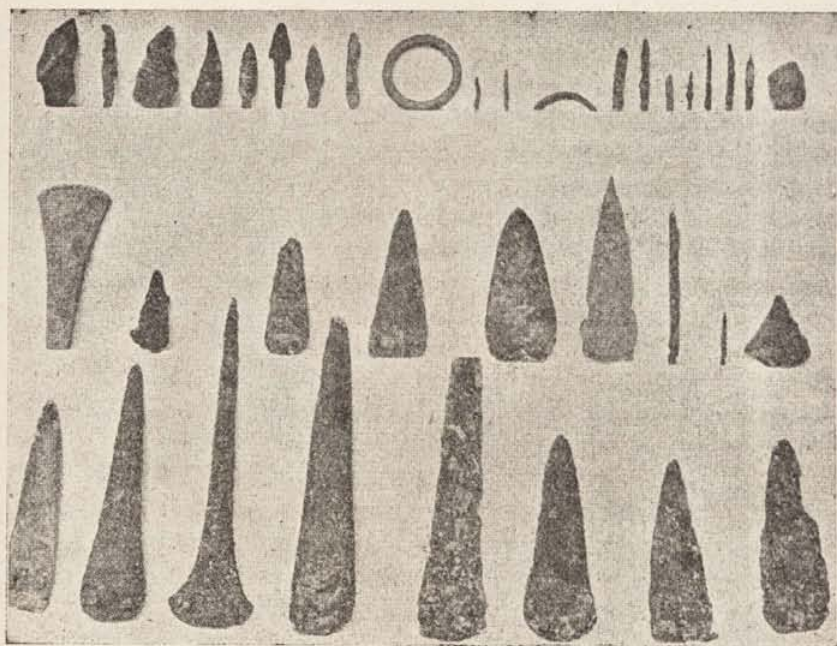

Figura 10.^a

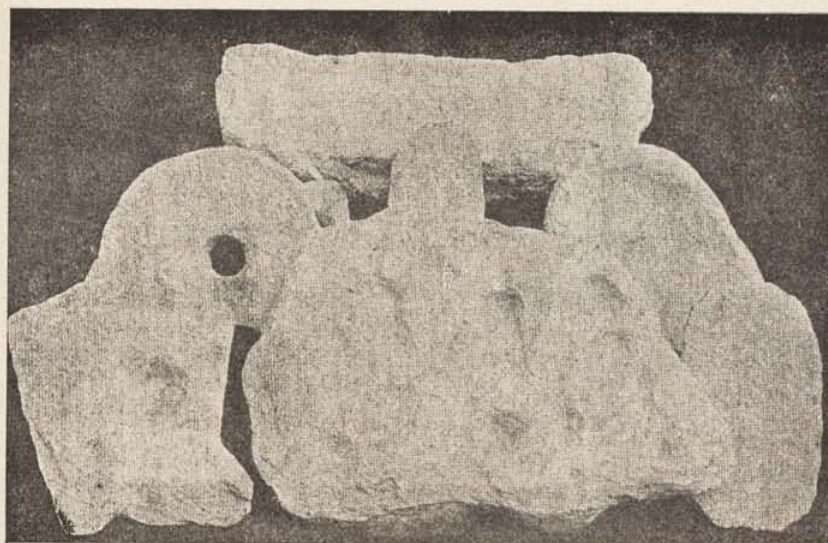

Figura 11.^a

Necrópoli de St. Antoni (Oriola).

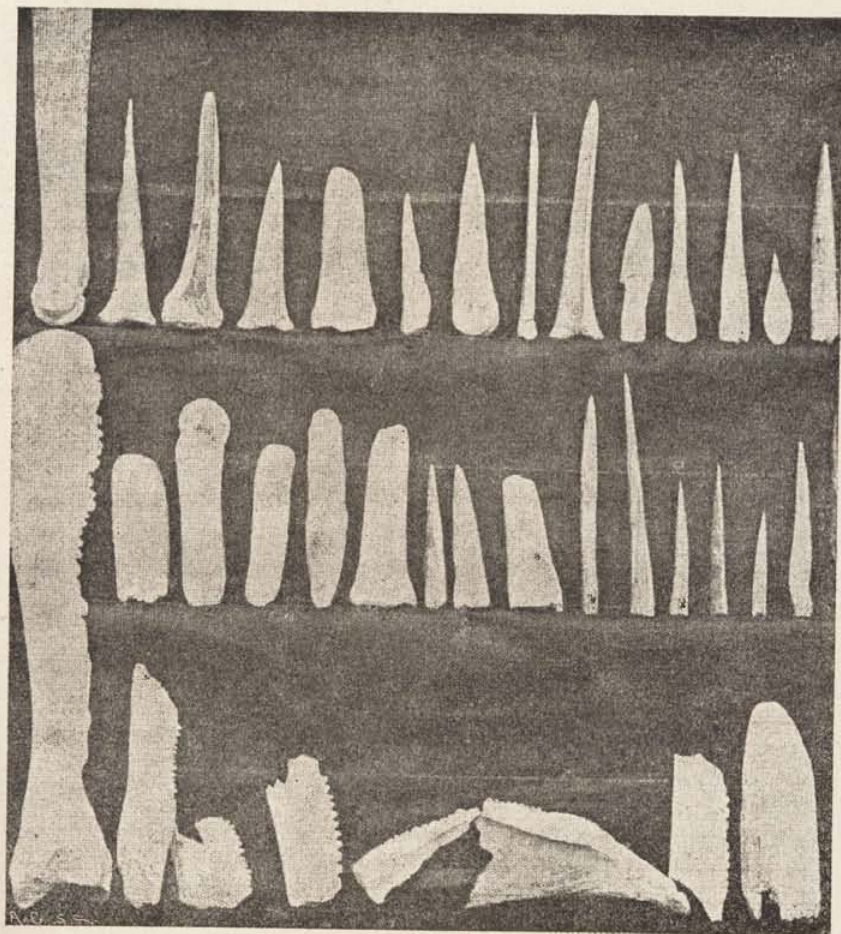

Figura 12.^a

Necròpoli de St. Antoni (Oriola).

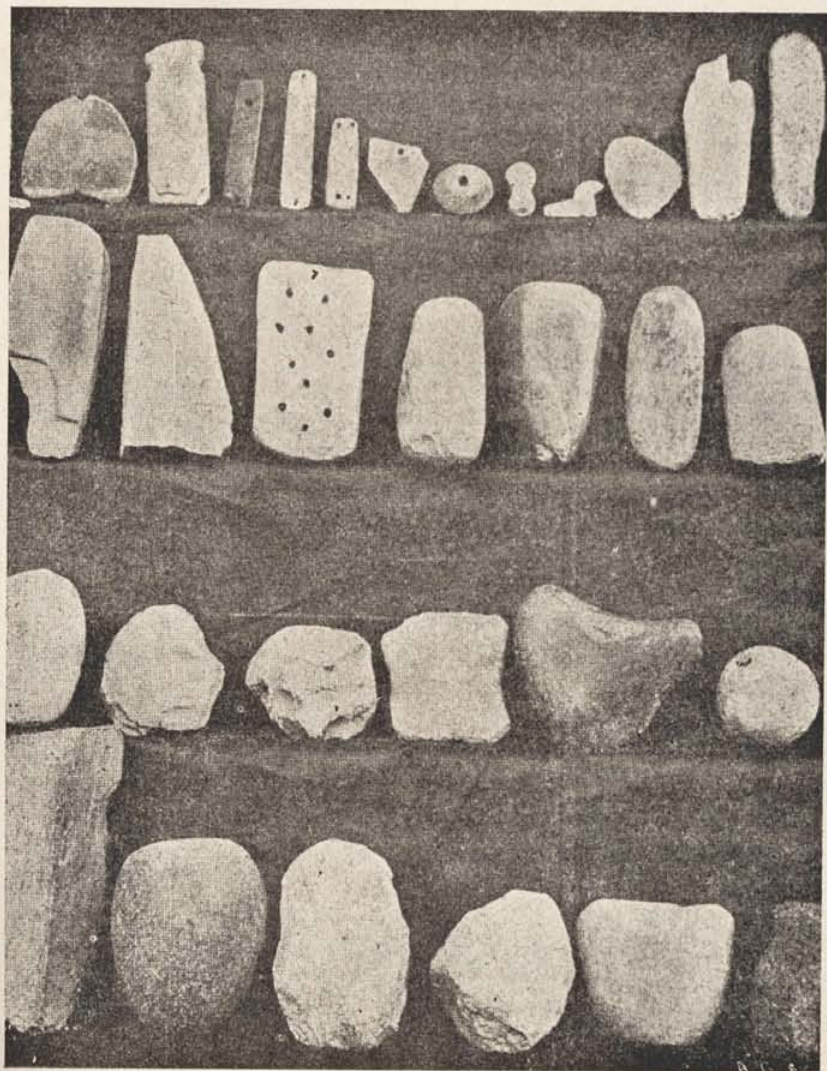

Figura 13.^a

Necròpoli de St. Antoni (Oriola).

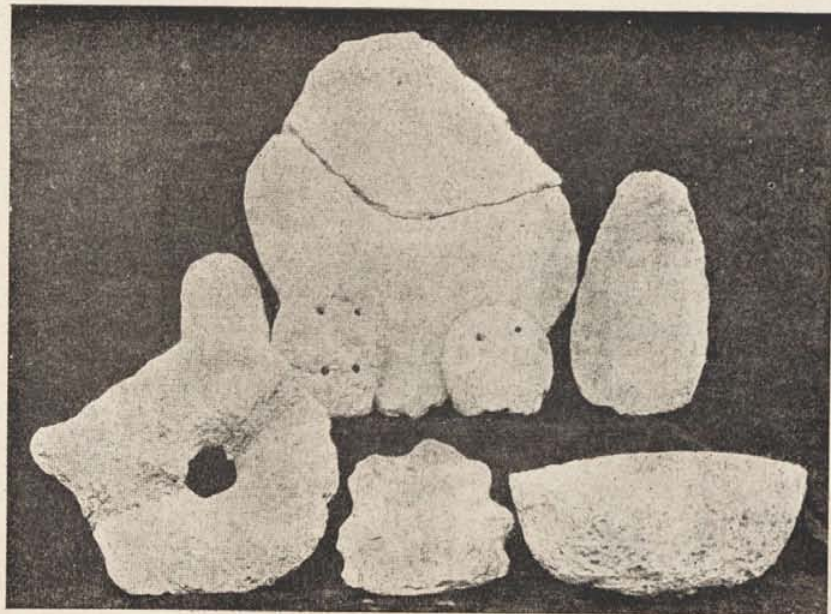

Figura 14.^a

Necròpoli de St. Antoni (Oriola).

III

BREU EXPLORACIÓ ARQUEOLÒGICA

(NECRÒPOLI D'ALGORFA) (a)

Accedint gustosament a la generosa i reiterada invitació de l'excel·lentíssim senyor marquès d'Algorfa, i acompanyat per ell, vaig dur a terme el dia 30 del Desembre darrer (1) una breu, ensem que fructuosa, excursió arqueològica en la seua gran i preciosa hinda, anomenada d'Algorfa, que dista unes tres llegües d'Oriola. Comprén esta rica possessió una vall o fondalada fèrtil i riallera, quasi circular, el diàmetre de la qual no baixa de 8 kilòmetres, voltada per totes les bandes d'ondulants turons i encrespades serres.

Potser a la capriciosa configuració del terreny deu atribuir-se la seua denominació d'Algorfa, balcó o miranda en àrab (2), ja que l'extens panorama que des dels diversos cims, límits de la propietat, s'oferix a la vista de l'espectador, és veritablement deliciós i enciser. Per la banda sud es descobreix l'apacible planura de la mar, damunt de les blavenques aigües de la qual destaca graciosament l'illa de Tabarca, el portet de Torrevella, i en la lluntania les enlairades serres de Cartagena. Es divisa al nord, i al peu d'un encimbellat castell,

(a) En este treball, i en la segona part del IV, va tractar el P. Furgús, amb escasses variants en la referència, de la seua excavació en la necròpoli d'Algorfa. La importància d'algun dels detalls diferencials, tant com el complementar-se llurs il·lustracions, ens induïxen a incloure ambdós treballs en la *Col·lecció*. També es va ocupar el P. Furgús de l'Algorfa en un altre treball publicat en els «Annales de la Société d'Archéologie de Bruxelles» (1905), al qual havem al·ludit abans per a justificar per qué no és inserit en la *Col·lecció*.

(1) (Note's que'l P. Furgús escrivia això en 1904).

(2) L'accepció més vulgar en àrab d'esta paraula és la d'habitació superior o per a grans. Veja's Dozy, "Glossaire des mots espagnols et portugais dérivés de l'arabe". Derenbourg i Spiro en llur "Glossari" li atribueixen també la de balcó i terrassa.

l'antiga Aurariola, recolzada en la vall del Segura, rica i poblada, tan fèrtil com pintoresca; a ponent, la populosa ciutat de Múrcia, ostentant la tan celebrada torre de la seua majestuosa Catedral; finalment, en direcció a llevant, el bell port d'Alacant, les saludables i alegres muntanyes de Busot, amb el seu Cabés de l'Or, els pics de Mariola i la dilatada costa, que, ja montuosa i roquissa avança per la mar formant promontoris esbelts, ja tersa i arenosa descriu amplex entrants o badies menudes, estenent-se al llunt fins a perdre's en els confins de l'horitzó. ¡Oh, qué formosa és esta porció de la costa valenciana!

Es indubtable que en temps ja remots la vall d'Algorfa i les muntanyes que la voltien degueren d'estar poblades de boscs immensos i ombrívols, on trobaren segur refugi les tribus primitives, igual que fàcil sustent amb l'abundosa cacera que se'ls oferia i la peixquera a que els convidava la proximitat del riu i de la propera costa.

Una de les serres, avui desproveïda de vegetació, conserva encara el nom de Serra Negra, degut a l'ombrívol aspecte que li donava la espessor del bosc que antany la va cobrir; i partint límits amb la vall d'Algorfa, s'oferix la elegant quinta de la Pinada, semblant a un castell antic, situada al cim d'un turó frondós que s'alça en mig d'una pinada extensa i exuberant.

En un lloc tan propici i amé, i ja ben eixit el sol, començarem la nostra exploració. Després d'una hora de marxa per cims i llomes inacabables, puix la nit anterior una pluja torrencial havia inundat tots els camins del pla, arribarem per fi al peu d'un modest turó d'apenes vuit metres d'elevació, que oferia tota la seua superfície perfectament recoberta de terra, a excepció del cim on en direcció a llevant s'alçava un nadiu i trencat muralló de pedra arenisca fluixa i fonedissa. Teníem notícia d'haver aparegut dos anys abans en una de les vessants d'este turó un abundós conjunt d'ossos humans, creient-se vulgarment que en aquell lloc es degué de donar sepultura als que en aferissada batalla, donada en aquells voltants, havien sucumbit víctimes del sanguinari Març. No ens va ésser difícil trobar l'esmentat indret, i advertint entre una escampada multitud d'ossos i fragments de cranis restes de tifells grollers de fang negre, característics de les primitives edats, envolcallats amb la terra extreta d'una petita obertura practicada al peu del muralló que corona el

cim de la vessant, ens animàrem a creure que estàvem en presència d'una petita Necròpoli prehistòrica. Dos peons començaren els treballs d'excavació, i ben aviat l'èxit més complet vingué a realitzar les nostres esperances i a coronar els esforços de tots. Uns dotze esquelets humans aparegueren successivament en prou bon estat de conservació, enriquits amb el consabut eixovar neolític, si bé no tant complet com calia desitjar. Jaïen sepultats en dues grans raconades i repartits en dos grups perfectament distints, indicant probablement altres tantes famílies. Estaven en posició arropida i adossats a un sortint de la pedra arenisca que constitueix el nucli del turó, o a una tirera de pedrots duts a l'efecte. Les dimensions i robustesa dels ossos revelaven, en general, individus de poderosa musculatura i d'una estatura més que mitjana. A la vora de cada crani (1) varen ésser arplegats un, dos i fins tres tifells, tots de diferents formes i dimensions. Els cranis foren trobats sempre en direcció a ponent. En la regió mitja de l'esquelet solia aparéixer un celt, o destral de pedra, o puntes de fletxa de sílex, o bé ambdues coses ensems. El difunt estava cobert amb diverses capes de terra de distint color, trobant-se també ací la de terra pastada, dura com si fora pedra, que servia per a preservar la sepultura de la filtració de les aigües. La profunditat d'estos enterraments no passava generalment d'un metre. La construcció, com és fàcil observar, era sumament senzilla i estava molt llunt d'assolir les proporcions jagantines que, en llur majoria, ostentaven les sepultures de la vessant de "San Antón" d'Oriola.

L'eixovar funerari fon relativament molt reduït, no apareguent cap objecte d'ornament ni d'indústria, com serretes de sílex, percutors, molins de pedra, etc., que amb tanta profusió solen trobar-se en esta mena de sepultures. Tampoc va aparéixer cap vestigi de fogueres ni de banquet funerari. Judicant pel caire dels objectes arplegats, podria deduir-se que la gent d'Algorfa, com a habitants dels boscs, vivia exclusivament entregada a l'eixercici de la cacera i de la guerra.

El total dels objectes que pogueren ésser trobats és el següent:

(1) Dos d'ells varen poder ésser conservats sencers; ú és d'home i l'altre sembla de dona. Ambdós son braquicèfals.

6 celts o destrals de pedra.—27 puntes de fletxa de sílex.—2 ganivets de sílex.—1 punxó de coure.—Una llança de sílex.—1 punxó d'os.—8 tifells de fang.—2 cranis.

Les destrals de pedra (fig. 1.ª) són de diorita negra o verdosa i d'un poliment acurat. Totes revelen un ús prolongat, excepte una que sembla completament nova. Llur llargària oscil·la entre 0,21 m. i 0,06 m., per bé que la d'esta darrera dimensió degué de servir d'escapre més bé que de destral.

Les 27 puntes de fletxa (fig. 2.ª) són d'un art admirable. Altres moltes es degueren de perdre a causa de llur petitesa i per llur color, generalment acaramelat, que apenes es distingia del terreny, així com també per haver-nos impedit la brevetat del temps garbellar la terra. Esta menuda col·lecció oferix remarcable diversitat, trobant-s'hi els tipus més característics, des de la fulla de llorer de vores contínues, fins les puntes dentades amb aletes i peduncle. La precisió i acabament del treball denoten una admirable seguretat en la mà de l'artífex, fruit d'una llarga experiència adquirida potser als centres de fabricació primitiva, la existència dels quals han posat de manifest els nombrosos descobriments realitzats durant els darrers anys. La instal·lació d'estos primitius tallers podria explicar la diversitat que s'observa en els diferents tipus de fletxes i puntes de llança, i que havent rebut en un principi el nom de la regió on aparegueren per primera vegada, es troben avui confosos en una mateixa comarca, com ho acredita, entre molts altres, el descobriment verificat en Algorfa i els tan célebres dels senyors Siret, entre Almeria i Cartagena.

Estes puntes de fletxa es subjectaven a l'extrem d'una vareta per mig de certa pega, molt resistent i dura, de la qual conserve alguns fragments. En tal disposició foren trobats en la famosa cova dels Murciélagos, segons ho referix don Manuel de Góngora amb estes paraules (1):

«Hi havia a la vora dels esquelets... fletxes amb punta de peder-nal apegades a pals grollers amb betum fortíssim, fins al punt de trencar-se abans el mànec que el betum».

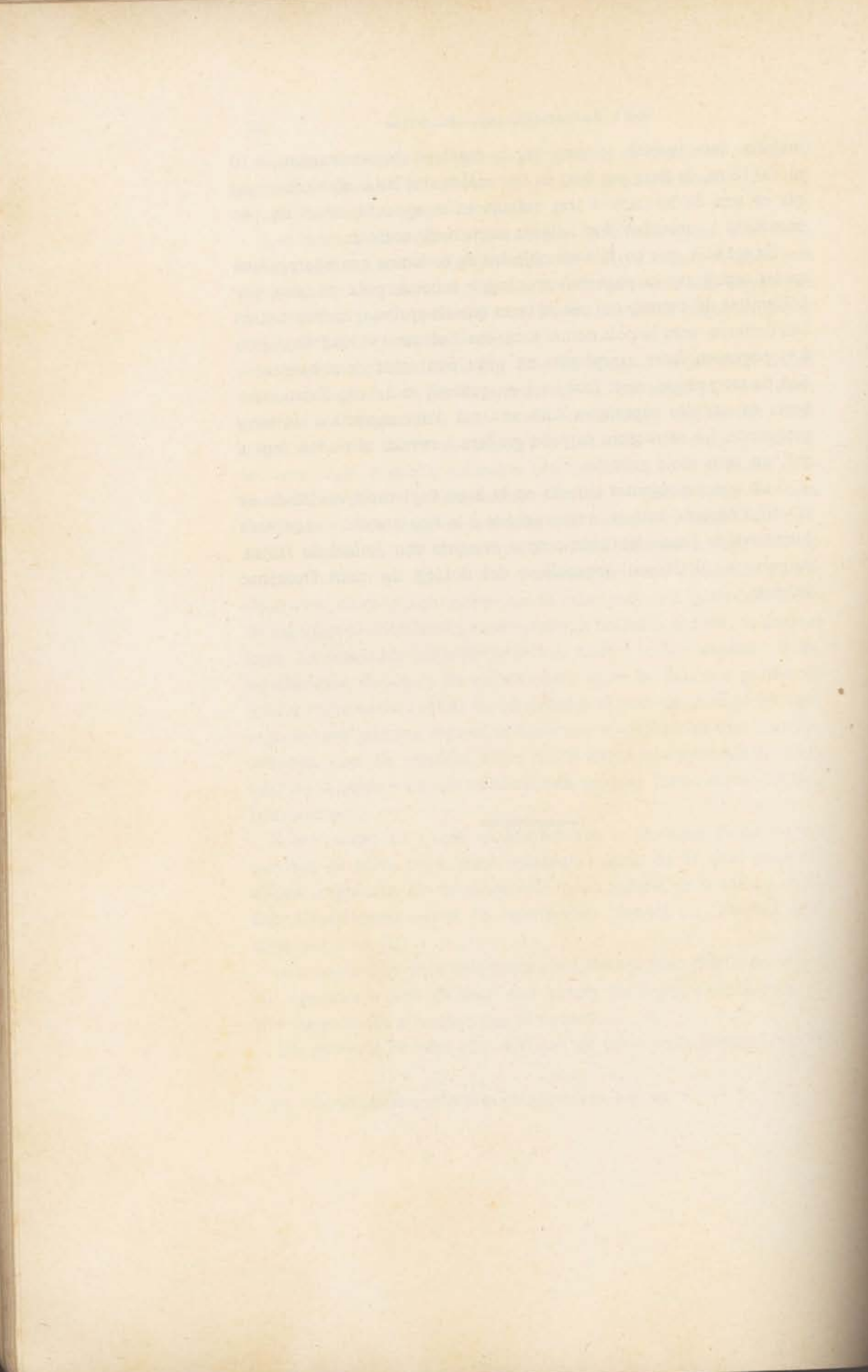
Els ganivets de sílex (fig. 2.ª) són de petites dimensions, com la

(1) "Antigüedades prehistóricas de Andalucía", pàg. 32.

majoria dels trobats en esta regió; medixen respectivament 0,10 m. i 0,13 m. de llarg per 0,02 en llur major amplària; oferixen un sol pla en una de les cares i tres xaflans en la oposada; estan un poc encorbats i presenten dos tallants sumament acusats.

Es sensible que no tots els objectes de ceràmica que aparegueren en les sepultures es pogueren aconseguir sancers, puix no pocs, per la humitat del terreny i el pes de terra que els oprimia, eixiren badats i es desferen com la pols només tocar-los. Solament vuit tifells (figura 3.ª) pogueren ésser arreplegats en prou bon estat de conservació. Són de fang negre, molt fonedís i, en general, mal cuit. Estan recoberts en ambdós superfícies amb una mà d'almànguena o de terra groguenca. La estructura és prou grollera i revela, si no fon feta a mà, un torn molt primitiu.

Tals són els objectes trobats en la breu exploració verificada en la vall d'Algorfa, tots els quals, gràcies a la fina atenció i al generós desinterés de l'excel·lentíssim senyor marquès don Rafael de Rojas, figuren ja al Museu Arqueològic del Col·legi de Sant Doménec d'Oriola.

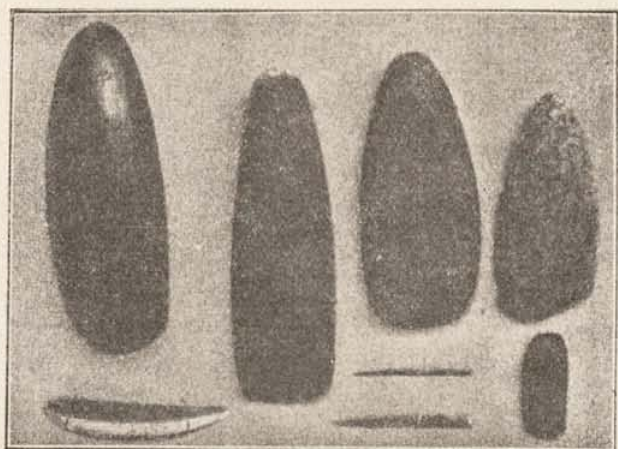

Figura 1.ª

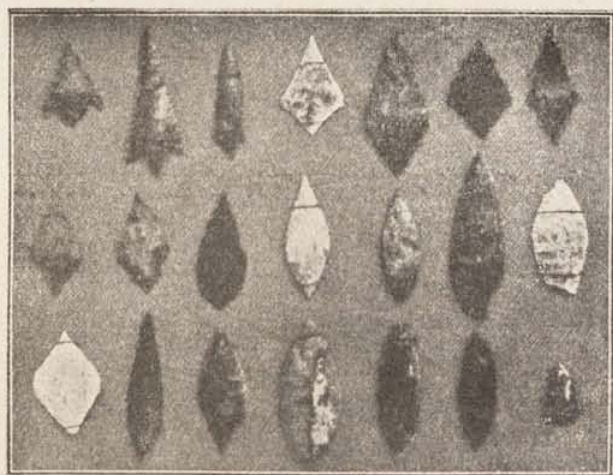

Figura 2.ª

Figura 3.ª

Necròpoli de L'Algorfa (Oriola).

Publicacions del S. I. P.

IV

SEPULTURES PREHISTÒRIQUES EN LA PROVÍNCIA D'ALACANT

(LES ÚLTIMES EXCAVACIONS EN "SAN ANTÓN" (a)
NECRÒPOLI D'ALGORFA) (b)

"SAN ANTÓN"

La costera de «San Antón» és a 2 kilòmetres escassos de l'antiqüíssima Aurariola, avui Oriola, en la pintoresca i dilatada província d'Alacant. Prop de mil sepultures acompanyades d'un eixovar funerari ric i variat, foren descobertes en reduït espai de poc més de dues hectàries en la seua ràpida vessant coronada de cims inaccessibles per la banda que va servir per a aquesta Necròpoli.

En aquest «Boletín», tom I, núm. 7, es va publicar una compendiosa notícia dels preciosos objectes que hi foren arreplegats, així com dels diferents rites d'enterraments que foren observats en la Necròpoli que anomene d'Oriola per la seua gran proximitat a la ciutat esmentada (c). No manca qui haja sospitat la existència d'una estació prehistòrica en el lloc d'aquesta Necròpoli, pero considere sense fonament una hipòtesi semblant, per tal com, a més de no haver aparegut en la costera de «San Antón» cap vestigi d'antigues habitacions, la gran distància del riu i brolladors d'aigua i especialment la remarcable rostària de la vessant que, arrancant de penyals inaccessibles, baixa quasi en angle de 45° fins el camí d'Oriola a Alacant, fa molt inversemblant i impròpia la suposició d'antigues habitacions en el lloc dit.

(a) V. sobre esta estació els treballs I i II.

(b) V. també en quant a esta necròpoli el treball III i la nota del mateix treball.

(c) En el Bol. S. A. C. N., a que ens referim abans en les paraules amb que encapçalem aquesta Col·lecció. El treball a que aludix es el I.

Existint no llunt dels corrents d'aigua tossals i costeres més apropiats ¿quin objecte podia haver-se proposat l'home primitiu fixant la seua llar en «San Antón», lloc incòmode emsems que perillós, ja que en cas de sorpresa per l'enemic la fugida era poc menys que impossible i, en canvi, podia amb una gran facilitat ésser esclafat per l'enemic des de l'altura dels cims, perfectament accessibles per les vessants oposades? A més, el carbó, la cendra i els ossos d'animals barrejats amb fragments de vaixel·la, que ordinàriament acompanyaven les sepultures, no solament de la costera de «San Antón», sinó de tota aquesta comarca, no poden ésser confosos amb les runes d'habitacions, perquè constituïen una part integrant de sepultures ben definides, descobertes a centenars i totes, en llur gènere respectiu, disposades amb el major artífici. El túmul, per eixemple, no eren muntons informes de terra i pedres, com podrien ésser-ho habitacions primitives que finiren, sinó veritables cons més o menys perfectes, amb llur cambra funerària en el centre, damunt la qual havien amuntonat, ben trabades entre elles, a vegades amb terra pastada, grosses pedres i diverses capes de terra. I si a les coses ja dites afegim, callant altres raons per a abreujar, que el costum de col·locar la Necròpoli a certa distància de les habitacions sembla ací haver estat general en les èpoques primitives, com ho testimonien Redován, Callosa, Bigastre, etcètera, no dubte que prevaldrà la denominació d'antiga Necròpoli d'Oriola adoptada per a la costera de «San Antón».

Fa poc, havent-se practicat noves excavacions en aquesta Necròpoli ja famosa, en llocs que per creure'ls infructuosos havien estat negligits, es va descobrir un regular contingent de noves sepultures, pitjor conservades en general, però del tot semblants a les explorades als començos, llevat d'una, pertanyent a una dona, que per la singular preciositat i raresa del seu eixovar mereix un esment especial.

Aquesta tomba consistia en un túmul de dimensions mitjanes. Vull fer notar tot passant que, en atribuir-li la denominació de túmul, no és el meu propòsit establir un paral·lel amb els monuments megalítics que duen aquest nom per bé que la semblança en la forma poguera despertar i potser fer vesllumar alguna reminiscència de raça.

La cambra funerària, contra el costum observat en «San Antón» en aquesta mena de construccions, era excavada en el sòl roig de la

costera; ocupava el centre de la base circular del túmul i distava poc més de 2 metres de la superfície exterior de la vessant. Tenia forma elíptica circumscrita per grans pedres perfectament arreglades i el cadàver jaia recolzat damunt el costat dret en posició encollida amb el cap vers Ponent. Dues o tres lloses, refermant-se damunt els pedrots que constituïen els murs de la sepultura, formaven el trespòl d'aquesta mansió fúnebre, coberta després amb diverses capes de terra, una de les quals era barrejada amb cendra i carbó abundosos, restes indubtables d'una gran foguera.

Els rites observats en la sepultura dels difunts eren en «San Antón» la cremació o incineració que es va practicar en temps relativament més moderns, com ho indica la ceràmica trobada en aquest gènere d'enterraments, la mitja cremació i la inhumació. La sepultura de la qual parlem pertanyia a la mitja cremació.

El cadàver, després d'haver estat exposat damunt la pira a un foc viu que devia consumir les carns, probablement havia estat envollat en algun llenç i disposat, després d'exornat i pintat segons el costum d'aquelles edats remotes, en la sepultura. Aquesta hipòtesi potser podria explicar l'estrany fenòmen que han ofert en «San Antón» no pocs esquelets, en els quals s'observaven alguns ossos, generalments de les extremitats, completament carbonisats. Amb ella és més fàcil també concebre de quina manera les grans urnes funeràries podien contindre les despulles d'una i fins de dues persones adultes, així com la possibilitat del tatuatge dels esquelets, reconegut ací no poques vegades en les sepultures i confermat una vegada més en la present. Efectivament, els ossos del braç i del avantbraç eren grollerament pintats de negre i roig i el crani totalment empastifat de negre, cosa que li donava un aspecte espaventós. Sent no conservar només que mitja mandíbula i alguns fragments d'aquest crani que, havent aparegut sancer, fon trossejat per la torpesa d'un dels treballadors que sense donar-se compte el va xafar.

Pero deixem això ací i passem a la disposició del magnífic eixovar que acompanyava aquesta preciosa sepultura. Foren trobades dues grans espirals d'argent, una a cada costat del crani, les quals serviren indubtablement de penjolls per a les orelles o d'ornament per a subjectar el cabell. A poca distància varen aparéixer els restes d'un gran tifell de fang negre quasi pulverisat, excepte un fragment de

molt bones dimensions, el qual fàcilment permet endevinar la forma total del vas. La factura es prou grollera i la pasta, que és prou basta, du en la superfície exterior una lleugera capa d'ocre groc fosc amb taques negres. Entre les vèrtebres immediates al crani varen ésser arreplegats els grans d'un preciós collar d'or (làm. I, fig. 1.ª) formats per cons diminuts i buits, hàbilment treballats i proveïts de dos forats quasi microscòpics que servixen pera enganxar aquestes valuoses perles. En vàrem trobar 73, pero és segur que se'ns escaparen no poques, no solament a causa de llur petitesa, sino molt més perque dissortadament ens adònarem de llur presència després d'haver revollicat i tirat cap arrere una bona part de la terra que envelopava la part superior de l'esquelet. La delicadesa i formosor d'aquest artefacte contrasta evidentment amb la relativa grolleria dels altres objectes que composaven l'eixovar funerari d'aquesta tomba i fins amb les nou joies d'or trobades en diferents sepultures de «San Antón»; açò potser podria indicar certa probabilitat de que aquest collar haja estat molt versemblablement importat d'un altre país on l'art fora més avançat. En alguns punts no molt distants d'Oriola, pobles procedents de l'antiga Grècia ens han deixat (com en Redován, Yecla—«Cerro de los Santos»—, Lucentum, Ilici, etc.) restes magnífics de llur floreixent cultura. ¿Els podríem atribuir també la manufactura d'aquest preciós collar?

Aquest eixemplar, siga la seua procedència la que es vulla, és certament del tot nou i curiós, al menys que jo sàpia.

Amb els esmentats granets d'or varen ésser arreplegats igualment tres cons marins perforats en llur extremitat aguda per frotació i dos circulets de vori també perforats en el centre. Es possible que formaren part del collar, ja que era costum molt usat en aquelles remotes èpoques unir en un mateix collar perles de matèries molt diferents.

En la regió de la cintura es va descobrir un gran ganivet o punyal de coure de 0,14 m. de llarg (làm. I, fig. 1.ª) i dos punxons. Un d'ells era també de coure i tenia com a mànec una canella d'ocell; l'atre era d'os i no dels millors d'aquest gènere. Adherit al punyal hi havia un mocadoret de tela, molt ben doblat, que deu la seua quasi total conservació a les sals de coure que l'impregnaren. El teixit és format de fils prou forts i el conjunt resulta prou bast. Una de les mans de

l'esquelet descansava damunt del mocador, descobrint-se en ella algunes falanges igualment impregnades de verdet. Aquest eixemplar de tela prehistòrica és sumament remarcable i no tinc notícia que enlloc se'n conserve un altre de tamany semblant i tan bon estat.

Finalment, al peu d'aquesta sepultura va aparéixer un muntó de dotzena i mitja de pedres redones del tamany d'una nou, que havien estat ennegrides en la foguera i que sense cap mena de dubte representaven una ofrena funerària molt usada en aquesta mena d'enterraments.

Les armes i especialment les eines de sílex que foren tan abundants en la Necròpoli de «San Antón», no aparegueren en aquesta ocasió; però els dos nous i preciosos objectes que acabe d'esmentar i que sobreixen singularment en la interessant i nombrosa col·lecció prehistòrica formada en el Col·legi de San Doménec d'Oriola, donen, al meu parer, a la tomba que els tancava preferència sobre totes les altres.

En acabar aquesta ressenya breu de la Necròpoli de «San Antón» no vull deixar d'apuntar que en les darreres excavacions practicades es va arregar una bona quantitat d'objectes de ceràmica, entre els quals figuren alguns tipus que fins ara no havien aparegut (làmina I, fig. 2.ª).

L'estrany tifell (núm. 5) fou trobat en la part més alta de la costera en una magnífica sepultura de sis lloses. Els números 1 i 6 foren trobats junts en un túmul petit. La copa, que és de tamany reduït, és la primera que pogué ésser aconseguida sencera. Abans n'havien aparegut més d'una dotzena de molt diverses proporcions, però tan destrossades que no pogueren ésser aprofitades. El gerró amb ansa núm. 4 és també un eixemplar únic. Fou trobat en una bonica sepultura que contenia a més dos anellets d'or. Les altres oferixen sols alguna lleugera variant.

EXCURSIÓ A L'ALGORFA

Resultats molt falaguers tingué la brevíssima excursió que en companyia de l'Excm. senyor marquès d'Algorfa vaig efectuar per la seua bella i dilatada finca del mateix nom, situada a uns 15 kilòmetres de la ciutat d'Oriola. Teníem notícia que anys arrere havien aparegut en la vessant d'un dels pujols d'Algorfa abundant quantitat d'ossos humans. Es creia vulgarment que en aquell lloc es degué de donar sepultura als dissortats que en aferrissada batalla havien sucumbit víctimes del furor de la guerra.

Després d'una hora de marxa per cims i llomes interminables, ja que una pluja torrencial havia inundat la nit anterior tots els camins del pla, arribàrem per fi al peu d'un modest pujolet que apenes tenia vuit metres d'elevació i que oferia tota la seua superfície perfectament recoberta de terra, excepte el cim, on en direcció a Llevant s'alçava un muntó de fang nadiu i badat o muralló de pedra arenisca fluixa i fonedissa.

Aquest havia d'ésser el camp de les nostres operacions. No ens va ésser difícil trobar el lloc on havien aparegut les restes humanes, i adonant-nos, entre una gran quantitat escampada d'ossos i petits fragments de cranis, de testos de fang negre, característic de les edats primitives, envolcallats amb la terra d'un petit solc obert al peu del muralló que corona el cim de la costera, ens animàrem a creure que estàvem en presència d'una petita necròpoli prehistòrica. Tot seguit, dos peons començaren els treballs d'excavació i ben aviat l'èxit més complet vingué a realitzar les nostres esperances i a coronar els esforços de tots.

En efecte, successivament aparegueren uns 12 esquelets en prou bon estat de conservació, enriquits amb el consabut eixovar neolític, si bé no tan complet com calia desitjar. Jaïen sepultats en dues grans raconades i repartits en dos grups perfectament distints, indicant probablement altres tantes famílies. Estaven en posició encollida i adossats a un sortint de la pedra arenisca que constitueix el nucli

del pujol o a una filera de pedrots duts a l'efecte. Les dimensions i robustesa del ossos revelaven, en general, individus de musculatura poderosa i d'estatura més que mitjana. A la vora de cada crani hi havia un, dos i fins tres tifells de diferents formes i dimensions. En la regió mitja de l'esquelet solia aparéixer un celt o destral de pedra o puntes de fletxa de sílex o bé ambdues coses ensems.

El difunt era cobert amb diverses capes de terra de color diferent, trobant-se ací també la de terra pastada, dura com si fora de pedra, que servia per a preservar la sepultura de la filtració de les aigües. La profunditat d'aquests enterraments variava d'un a dos metres. La construcció, com és fàcil d'observar, era extremadament senzilla i distava molt d'assolir les proporcions gegantines que en llur major part ostentaven les sepultures de la costera de «San Antón».

L'eixovar funerari fon relativament molt reduït, i no aparegué cap objecte d'ornament ni d'indústria, com serretes de sílex, percussors, molins de pedra, etcètera, que amb tanta profusió es solen trobar en aquesta mena de sepultures. Tampoc no va aparéixer cap vestigi de foguera ni de banquet funerari. A judicar per la mena dels objectes arregats, podria dir-se que la gent d'Algorfa, com a habitants dels boscs, vivia exclusivament lliurada a l'eixercici de la cacera i de la guerra.

Heus ací el total dels objectes trobats en les tombes:

- 7 celts o destrals de pedra.
- 33 puntes de fletxa de sílex.
- 1 punta de llança de sílex.
- 3 ganivets de sílex.
- 2 punxons de coure.
- 1 punxó d'os.
- 3 cranis.
- 8 tifells de fang.

Les destrals de pedra (làm. II, fig. 3.ª) són de diorita negra o verdosa i d'un poliment esmerat. Totes acusen un ús prolongat, excepte la primera, que sembla completament nova. Llur llargària oscil·la entre 0,21 m. i 0,05 m. per bé que la d'aquesta darrera dimensió degué de servir d'escapre millor que de destral.

Les puntes de fletxa (làm. III, fig. 4.ª) són de sílex molt divers i la major part bells eixemplars hàbilment elaborats. Se n'hauran

extraviat no poques a causa de llur tamany diminut i del color que apenes es distingia del de la terra, així com també per haver-nos impedit la brevetat del temps garbellar la terra. La petita col·lecció arreplegada reproduïx els tipus neolítics de costum, és a dir, el losange, la fulla de lloer, la punta dentada amb aletes i peduncle, etc. La precisió i acabament de la talla denoten una admirable habilitat en la mà de l'artífex, fruit d'una llarga experiència, adquirida potser en els centres de fabricació primitiva, la existència dels quals han posat de manifest els nombrosos descobriments efectuats durant aquests anys darrers. La instal·lació d'aquests tallers primitius podria explicar la diversitat que s'observa en els diferents tipus de fletxes i puntes de llança, que havent rebut al començament el nom de la regió en que per primera vegada foren descoberts, es troben avui confosos en una mateixa comarca, com ho acredita entre molts altres el descobriment verificat en Algorfa i els tan célebres dels senyors Siret entre Almeria i Cartagena.

Aquestes puntes de fletxa es subjectaven a l'extrem d'una vareta per mig d'una certa pegunta molt dura i resistent, de la que en conserve alguns fragments. En aquesta disposició se'n trobaren en la famosa cova dels «Murciélagos», segons ho descriu en Manuel de Góngora (1) amb aquestes paraules: «Había junto a los esqueletos... flechas con punta de pedernal pegadas a toscos palos con betún fortísimo, hasta el punto de romperse antes el asta que el betún».

Els ganivets de sílex (lám. II, fig. 4.ª) són de dimensions petites com la majoria dels trobats en aquesta regió. La seua llargària és de 0,09 m., 0,10 m. i 0,11 per 0,02 m. d'ample. Oferixen només que un pla en una de les cares i tres xamfrans en la oposada; estan una mica encorbats i presenten dos afiladures sumament tallants.

La punta de llança (lám. VII, fig. 4.ª) és de sílex rogenc i treballada grollerament. Formava part del mobiliari funerari de la sepultura que contenia un crani.

Remarcaré de passada que aquesta mena de puntes de sílex sol ésser molt rara en aquesta comarca; entre altres armes que en regular abundància es troben en les tombes solament apareix algun

(1) «Antigüedades prehistóricas en Andalucía», pàg. 32.

eixemplar isolat. ¿Seria potser aquesta arma símbol de comanament o de sobirania? No crec inútil traslladar ací el que va escriure Rohrbacher sobre aquest particular: «Potser algú s'admirarà veient a Saul sempre amb la seua llança en la mà; la causa d'açò és que antigament la llança era el símbol del comanament i de la sobirania. Aleshores, diu Justí, els reis tenien encara per diadema llurs llances, les quals foren anomenades ceptres pels grecs. Amb una mena de llança, segons l'Hebreu, Josué va donar el senyal per a l'atac i la presa de la ciutat d'Ha i el nom de «quirites» que entre els romans indicava el dret de ciutadania sobirana, procedix de l'antiga paraula «Cur, quir», que significa llança. Solament el pare tenia dret per a la llança i el sacrifici, i que quan calia donar testimoni, davant el Consell public, de les terres i vivents que cadascú posseïa, el quirite, amb la llança en la mà, hi acudia, simbolisant i sostenint ensems el seu dret amb les armes».

Els punxons de coure són barretes redones i apuntades per un extrem; el mànec, que molt probablement degué d'ésser d'os, havia desaparegut.

Es lamentable que no haja estat possible salvar la totalitat d'objectes pertanyents a la ceràmica i que constituïen una bona part del mobiliari de les sepultures d'Algorfa.

Molts d'aquells objectes, clavillats ja pel sol i la humitat de la terra, es feren a trossos solament en tocar-los. Els tifells sancers que pogueren ésser arreplegats son de fang negre en l'interior, grol·lament model·lat i cobert en l'exterior amb una capa rogenca amb taques negres produïdes pel fum durant la cocció que sense dubte es verificà a l'aire lliure; el fons és generalment pla o amb una volta lleugera.

A poc menys de mig kilòmetre d'aquest jaciment i en el camí que hi conduïx, hi ha ara una vileta a la vora del Segura, anomenada «Barrio», on molt versemblablement tingueren llurs habitacions en els temps primitius els habitants d'Algorfa, confirmant-se una vegada més l'habitud observada en aquesta comarca de dipositar els difunts a alguna distància de la estació.

Rest a conjecturar *d'on procedien* aquells hòmens, la existència dels quals ens han revelat les tombes que acabem d'esmentar. ¿A quina raça pertanyien? Díficil és sondejar un passat tan fosc

i lluntà, disposant per a això només que de les nocions elementals assolides fins ara. No es dissiparà plenament la boira que envolcalla les edats primitives mentre la ciència arqueològica no aconseguisca presentar materials més decisius per a resoldre categòricament aquest problema.

Per tant, de bona gana prescindiré de tota discussió, acontentant-me fent remarcar que l'eixovar funerari d'Algorfa, igual que l'arreglat en «San Antón», es troba quasi idèntic, llevat d'algunes lleugeres modificacions pròpies del lloc, en València, Cuenca, Múrcia, Andalusia, Castella i en la major part de les províncies d'Espanya. Un mobiliari semblant, per tant, no ens recorda cap d'eixes races isolades i errants que atretes per les fabuloses riqueses del país l'inundaren successivament ja des dels temps primitius, sinó més bé un poble que, amo de la Península, s'hi va establir i hi va permanèixer durant el transcurs de molts segles.

La Ibèria, nom donat pels antics a Espanya, ens descobrix potser a eixe poble que, unit més tard als celtes, constituí la nació Celtíbera, explotada primer pels fenicis i cartaginesos i conquerida després pels romans. ¿Perqué, puix, no es podria reconèixer en les innumbrables tombes prehistòriques d'aquest gènere descobertes en Espanya els restes gloriosos de l'esforçat i simpàtic poble celtíber?

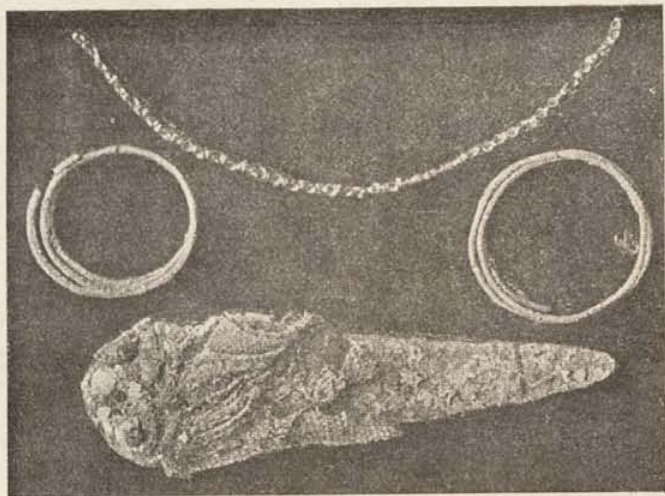

Figura 1.ª

Figura 2.ª

Necròpoli de St. Antoni (Oriola), Darrerès excavacions.

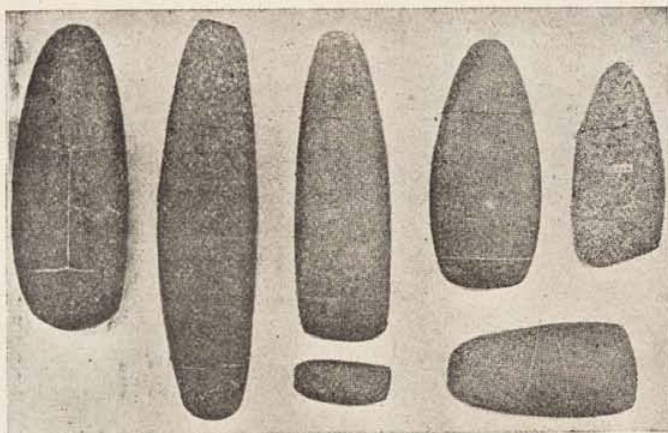

Figura 3.ª

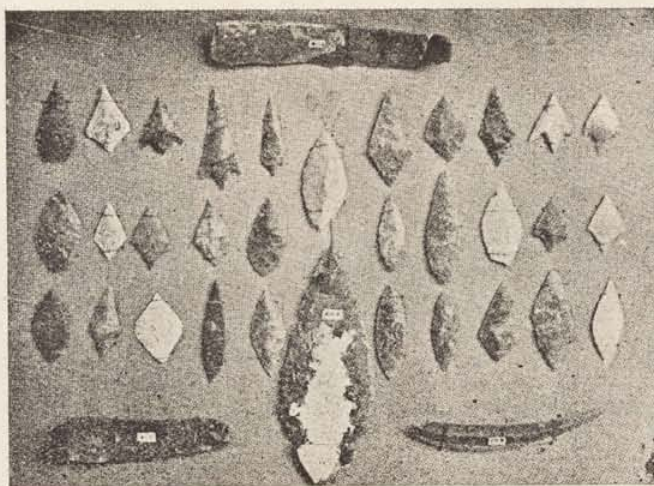

Figura 4.ª

Necropoli de L'Algorfa (Oriola).

V

NECRÒPOLI PREHISTÒRICA D'ORIOLA

(NECRÒPOLI DE LA SERRA DE CALLOSA DE SEGURA) (a)

La primera secció del Museu Arqueològic del Col·legi de Sant Domènec d'Oriola acaba d'enriquir-se amb una nova i valuosa aportació d'escollits objectes prehistòrics darrerament descoberts en una exíguia costera, situada a cosa de llegua i mitja a l'est de la ciutat abans dita. Aquesta interessant vertent, propietat del meu amic particular en Francesc Mora, a l'amabilitat i a la finor del qual dec

(a) El P. Furgús, com es veu, va intitular este treball en termes, no sols ambigus, sinó inexactes, fent pensar en una estació prehistòrica en Oriola, quan, segons anem a vore, la estació a la qual es referia es trobava llunt d'ella i fora del seu terme, i que açò era intencional es desprén clarament del fet de que a través de l'article oblide precisar la situació del jaciment, encara que done algunes dades per a localisar-lo entre els diversos llocs que va excavar a la comarca. Segurament, la seua experiència va voler evitar d'esta manera encertada els danys que reporta el pregonar les troballes d'estacions abans de poder ésser completament excavades, atraient-se així l'excavador clandestí, quan no es desperta el pillatge. No coneixem cap aclariment d'aquesta qüestió. La determinació del lloc precís de la excavació que es tracta, cal fer-la amb les dades que en el treball consten: que es trobava a sobre llegua i mitja a llevant d'Oriola, en una petita costera, part inferior de la ràpida vessant iniciada al peu del Castell enderrocat que la corona, prop d'un poblet ric i industrial. Tots estos detalls coincidixen, llevat d'un petit error en la orientació, amb un punt de la serra immediata a Callosa de Segura, on com es sap va excavar el P. Furgús. Per tant, a tal jaciment deu referir-se en el treball que al·ludim, i així ho tenim per ferm. Es confirma, i encara precisa més el lloc exacte, en el treball en que Josep Colomines dona compte de les excavacions que va practicar a nom de l'Institut d'Estudis Catalans en la vessant del Castell de l'esmentat poble de Callosa (Ann. I. E. C., tom 1927-31, p. 33), quan diu que els PP. Furgús i Barnola descobriren, i excavaren en part, uns enterraments al peu mateix del castell esmentat, lloc distint d'on ho va fer l'Institut, que les realisà en un punt més alt.

la espontània i graciosa vènia per a l'exploració d'aquell lloc, té en la seua zona terrosa un poc més d'una hectària d'extensió, la qual constituïx la part inferior d'una perllongada i ràpida vessant de calisses, que, arrancant del peu d'un empinat i quasi enderrocat castell, va a perdre's en la planura. No és completament improbable que en època prehistòrica algunes famílies hagueren assentat en un lloc tan inepte llurs modestes habitacions; no obstant, són tan escassos i dubtosos els vestigis que d'elles s'han pogut comprovar en el transcurs de les excavacions practicades allà, i per altra part és tanta l'abundància de sepultures, tan característiques en llur estructura com simètriques en llur disposició, que em decante a denominar aquell lloc, més bé que estació, necròpoli prehistòrica. La població primitiva pogué ocupar molt bé aleshores la costera immediata que oferix un accés més fàcil al castell que corona la serra i on s'extén en l'actualitat fins ocupar el pla un poblet ric i industrial; aquesta conjectura sembla corroborada en certa manera per les abundoses restes d'artefactes prehistòrics que apareixen continuament en aquelles contrades. A més, em mou a abraçar aquest extrem el costum, repetides vegades comprovat en la regió oriolana, de situar les necròpolis un poc apartades de les estacions. Es veritat que en Lluís Siret atestigua haver observat el costum contrari en els múltiples descobriments de poblacions prehistòriques verificats entre Almeria i Cartagena; pero aquest fet potser podria atribuir-se a la proximitat a la mar d'aquelles estacions, circumstància per la qual, estant més exposades a les incursions de gentes estranyes i enemigues, els habitants es veïen precisats a conservar llurs difunts en el recinte fortificat de la població i fins en llurs pròpies habitacions, per a preservar-los millor del saqueig i profanació. De totes les maneres, siga el que siga, crec inútil insistir en aquest detall tenint en compte que la carència quasi absoluta de restes de primitives habitacions, observada en la costera que ens ocupa, no dona lloc a arreplegar cap notícia que pugua ésser d'interés i profit amb relació a les construccions pròpies d'aquells segles remots.

A diferència de la costera veïna de «San Antón», de la riquíssima necròpoli de la qual vaig donar notícia en *Razón y Fe* (1), no ha apa-

(1) Revista madrilenya redactada per Pares de la Companyia de Jesús (setembre 1902-juny 1904), tom IV, pàgs. 43-73; V, 363; VI, 104, 105; IX, 214. (Treballs I, II i III d'aquesta Col.lecció).

regut ací cap vestigi de la cremació de cadàvers, essent totes les sepultures per inhumació. Aquestes eren de tres classes, això és: A) Túmuls (1) de dimensions molt reduïdes; B) Grans urnes de terra cuita; C) Sepulcres formats per sis lloses sense travada que les unira. La profunditat on es trobaven les sepultures oscil·lava entre dos i tres metres; l'enorme pes de la terra que consegüentment les cobria i la pronunciada rostària de la costera, units a les violentes sacssades del terreny, produïts pels freqüents terratrèmols que antigament castigaren aquesta comarca, han donat per resultat el pèssim estat de conservació en què, generalment, es trobaven les tombes i la trencadissa i fraccionament de l'abundant i variada ceràmica que contenien.

Per a procedir amb major claredat i donar un coneiximent més exacte de la importància d'aquesta petita necròpoli de la regió oriolana, després d'un anàlisi compendiós de la varietat de sepultures que acabe d'esmentar, passaré a enumerar els objectes trobats en elles.

Túmul. Constaven d'un nínxol o cambra funerària formada per grans pedres, dins de la qual jaïa el cadàver en posició encongida. Damunt s'havia amuntonat una gran quantitat de pedrots, cobrint-los després amb unes quantes capes de terra.

Per bé que l'eixovar funerari era regularment més pobre que en la necròpoli de «San Antón», puix aquesta mena de sepultures no solia contindre ací més que algun objecte de ceràmica i un reduït nombre de petxines perforades, que havien servit d'ornament, no obstant una part d'elles subministraren algunes espirals i anells d'argent, collars composts de ciprees, cons i ossets treballats, puntes de llança i de fletxa, alabardes, dagues i punxons de coure i a més un bon nombre de braçalets, botons i diversitat d'altres objectes treballats de vori. Especialment una d'elles es va distingir pel seu eixovar tan selecte, que va consistir en un petit tifell de terra negra col·locada, com d'habitud, a la vora del cap del difunt; dues grans espirals i dos anells d'argent, un braçalet macís també d'argent, dos anells d'or, una daga de 0,10 m. de llarg i una destreal de coure que es trobaren creuades la una sobre l'altra (fig. 1.ª, làm. I).

(1) Em valc d'aquesta paraula, no en sentit propi, sinó solament per a donar una idea aproximada de la estructura d'aquesta mena de tombes.

Ultra els objectes enumerats que es trobaven a la vora del difunt, s'arreglegava també, entre les capes de terra que envolcallaven les sepultures, gran quantitat de petxines, serretes de sílex, martells i diversitat de percussors; escapres, punxons, agulles, pintes i puntes de fletxa, d'os primorosament treballat; quixals i dents de senglar, banyes de cérvol i, a més a més, molts molins, morters, nuclis de sílex, rodanxes de terra cuita, etc., etc., totes les quals coses podrien indicar restes d'habitacions si haguera aparegut algun rastre d'elles més decisiu, ja que sols en un punt de la costera es va descobrir alguns vestigis d'un mur que s'estenia a l'amplària de la vessant, i al costat d'ell alguns fragments de terra cuita amb impressions de canyes.

Urnes (fig. 2, làm. I). Són de terra cuita a l'aire lliure, de color rogenc, bru i fins gris amb taques negres. Duen una i fins dues tireres d'orelletes junt a la boca i a vegades un cordó o canya grollement model·lada.

En la majoria dels casos no contenien més que l'esquelet d'un pàrvul acompanyat d'un eixovar pobríssim, tal com petxines i rodanxes d'os treballat, que serviren per a constituir un collar. Com que aquestes grans urnes molt rarament es troben sanceres i ací varen aparéixer tan destrossades que solament dues foren susceptibles de recomposició, és possible que alguns altres objectes que potser formaren l'eixovar funerari d'aquesta mena d'enterraments, hagen restat destruïts o s'hagen perdut.

Sepulcres de lloses. Sols en foren descoberts quatre. Aquesta mena de tombes sol contindre un tifell de forma prou característica i una daga o alabarda de coure. Una de les descobertes ací es va assenyalar singularment per dur un tifell (figura 2.ª, làm. I, núm. 1) de forma desusada i a més una destal de coure, una altra de diorita, tres espirals i un anell d'argent i prop de sis dotzenes de botons de vori, pintats de roig, de forma cònica o de petita piràmide. Com que la sepultura estava prou remoguda, per haver fet moviment les lloses i haver-se desplomat la que servia de coberta, és probable que entre altres objectes s'haja perdut una espiral i un anell d'argent, puix solen trobar-se a parelles.

El total d'objectes arreglegats és el següent:

Pedra. Tres martells molt característics, amb ranures molt mar-

caades per on entraven les lligasses que els subjectaven al mànec; bon nombre de percussors de diverses formes.

Tres destrals de diorita de petites dimensions (fig. 3.ª, làm. II).

Cinc ganivets de sílex de 0,04 m. a 0,06 m. de llarg, un d'ells dentat.

Una punta de fletxa de sílex, amb la base buidada en corba còncava. Es un eixemplar raríssim en aquestes regions i indubtablement exòtic. Parlant d'aquesta forma singular de puntes de fletxa, en Lluís Siret diu el següent (1): «Aquesta forma... és més bé excepcional, i, no obstant, és la que predomina en Andalusia i Portugal i que anomenaré turdetana; també és la d'una de les tombes règies de Micenes. Entre el gran nombre de les fletxes descobertes en les províncies de Llevant, no tinc coneixença de cap de forma turdetana; és probable que n'hi haja algunes, pero crec que pot assegurar-se que sempre formaran una excepció, com en la Europa central».

Un centenar de serres de sílex: una d'elles és també molt excepcional, puix malgrat aparèixer truncada en ambdós extrems té 0,10 m. de llarg per 0,08 m. d'ample.

Prop d'una dotzena de plaques d'esquist, excepte una que és de marbre rogenc amb venes negres, primorosament polimentades amb u, dos i fins tres forats en cada extrem que, suposant que siguin pedres d'esmolar, serien per a subjectar-les en postetes de fusta. En el nombre prou elevat de les esmentades plaques que es conserven en aquest Museu del Col·legi de Sant Doménec, no s'observa cap senyal del desgast que naturalment s'haguera produït si les hagueren utilitzat com a pedres d'esmolar; a més, hi ha en el mateix Museu un eixemplar que és d'una fulla de pissarra tan blana i sumament prima que de cap de les maneres pogué servir per a la indicada finalitat. Crec millor que constitueixen objectes d'ornament i que alguns eixemplars que no tenen més que un extrem amb forat foren utilitzats com a penjolls. En el British Museum (2) denominen aquestes plaques «Stone wristguard», és a dir, serva nina.

Unes quantes dotzenes de pedres de molí de forma elíptica i de tamany molt diversos, i finalment alguns morters.

(1) Memorias de la Real Academia de la Historia «Villaricos y Herrerías. Antigüedades púnicas, romanas, etc.»; tom XIV, pàg. 384.

(2) *A guide to the antiquities of the bronze age*, pàg. 95.

Objectes d'os (làm. II, fig. 4.ª). Aparegueren en gran profusió, i per bé que no pocs sortiren trencats, un bon nombre de peces molt selectes, s'aconseguien en perfecta conservació.

Escapres. La major part són d'os, i els atres de banya de cérvol.

Cinc d'ells tenen els dos extrems tallants, i prop d'una dotzena ostenten l'extrem oposat al fil, grollerament aprimat per a introduir-lo en un mànec.

Punxons. Varen aparéixer en nombre molt gran i de diverses formes; un d'ells medix 0,28 m. de llarg. També es varen arregar unes quantes agulles, una amb un forat i una altra amb petites entalladures per a subjectar el fil.

Tres puntes de fletxa.

Una serra amb mànec, que molt probablement va fer de pinta, i altres diversos fragments del mateix instrument.

En la dita figura 4.ª es representa solament un o dos eixemplars de cadascuna d'aquestes classes, pero els arregats en bona conservació passen de 90, superant en molt aquest nombre els que eixiren trencats o defectuosos.

Coure i bronze. Foren relativament curts en nombre els objectes d'aquest metall que aparegueren, si s'exceptua les puntes de punxons que abundaren prou. Les varietats són com següeix:

Una serra de 0,06 m. de llarg per 0,01 d'ample.

Molts punxons sense mànec.

Tres destrals, de dimensions prou grans (fig. 1.ª, làm. I).

Dues alabardes. Conserven adherides, junt als claus, fibres de la fusta del mànec i en la fulla alguns fragments de tela.

Dues dagues, una de les quals medix 0,20 m. de llarg.

Quatre puntes de fletxa.

Una punta de llança.

Un ganxo de grans dimensions i un fragment d'espasa.

També pot esmentar-se ací un cresol de terra cuita, diversos fragments d'alguns altres i una petita quantitat d'escòria.

Objectes d'ornament (fig. 5.ª, làm. II). Llur nombre fon prou gran, encara que, en general, d'escassa vàlua. Entre els de vori poden comptar-se uns quants fragments de braçalets, tres plaques que serviren de penjolls, bon nombre de botons i molts quixals i dents de senglar.

Un braçalet de coure i dos d'argent, un dels quals és incomplet.

Dos anells d'or i cinc d'argent; vuit arracades d'argent i dues de petxines marines retallades; sis espirals d'argent.

Cinc collars de petxines i ossos treballats.

Uns quants abaloris de substàncies diferents.

Una gran quantitat de petxines marines perforades, de diverses espècies.

Mereix singular menció un fusaïol, eixemplar que em sembla sense parell i que va ésser trobat a una gran profunditat entre la terra que cobria les sepultures. Es de vidre negre i té la superfície coberta de línies en relleu, de color blanc, que semblen branques. En els fons té una circumferència del mateix color. El vidre és bast i la ornamentació una mica grollera i de línies insegures.

Es, indubtablement, un artefacte exòtic de procedència potser fenícia.

Ceràmica. Es va presentar molt abundantment, pero per desgràcia tan maltractada que sols 17 eixemplars sortiren sancers o aptes per a la reconstitució. Les formes (fig. 2.ª, de la làm. I) són ja molt conegudes, no havent-ne cap que mereixca esment especial. També ací les sepultures contenien moltes rodanxes de fang de molt diversos tamany, la significació de les quals no he pogut averiguar. Algunes tenen un forat excèntric, i altres, que imiten la forma d'un cor, duen una entalladura en cada extrem. Potser s'utilisaren per a fer més pesades les xarxes de peixcar. Varen aparéixer solament quatre o cinc pesos de teler de terra cuita, redons, amb dos forats, o de forma oblonga, amb quatre.

Resta ara per tractar el punt capital, que és averiguar, amb alguna probabilitat d'encert, la casta d'hòmens a la qual deuen atribuir-se les indústries representades en aquesta mena de sepultures. Molt s'ha escrit fins avui sobre qüestió tan interessant; no han estat poques les hipòtesis que s'han aventurat per a conciliar opinions en un camp tan propici a la diversitat d'elles, i ha hagut ocasions en què semblava haver-se desgarrat el vel espès que envolcalla les edats primitives de les nostres civilitzacions pàtries; no obstant, cal confesar, després de tants esforços, que encara estem molt llunt d'haver donat passes fermes i decisives en la qüestió plantejada.

Entre els diversos noms que s'han pronunciat de races a les quals

atribuir aquests artefactes prehistòrics, n'hi ha dos que em semblen més probables, els dels celtes i el dels primitius ibers.

L'insigne explorador de les regions Sudest mediterrànies, En Lluís Siret, propugna, amb el seu enginy i erudició habitual, l'orige celta d'aquestes civilitzacions anomenades de la edat del bronze; i aquesta és també la sentència que, encara que no manca de serioses dificultats, em decante a tindre com a la més probable.

D'allò més interessant és la diversitat d'arguments amb què l'autor referit presenta inaugurada en Espanya pels celtes la edat del bronze.

Després de dividir-la en dues fases diferents, resumix la primera en aquests termes:

«Pero les profundes diferències (amb la edat neolítica), tenen un abast molt més gran; les principals són:

La desaparició de tot allò que en la època neolítica s'explicava per la presència dels fenicis; ous d'estruç, perfums, ambre... i ídols de tota mena.

La desaparició de la ceràmica ornamentada, tan característica i que constituïa un art superior a tot allò que es troba durant molt de temps en la Europa occidental.

La desaparició d'aquella maravellosa indústria del sílex.

L'abandó de «Los Millares», porta oriental de la Turdetània, per als que arribaven pel Mediterrani.

L'ús, en el seu lloc nadiu, dels productes del sòl, or i argent, exportats pels fenicis en l'època precedent.

L'aparició d'una ceràmica nova i de la moda de les joies metèl·liques.

Es difícil comprovar amb més seguretat la destrucció d'una civilització, la seua substitució per una altra i l'absència d'un període de transició que explique el canvi per una evolució del propi país».

Tractant de la segona fase, després de posar de relleu la palpable diferència entre la ceràmica funerària de la edat neolítica i la ceràmica lleugera, elegant, de superfície negra, curosament polimentada, que caracterisa aquest segon període de la edat del bronze, afegeix: «En realitat, en la regió del Sudest no hi ha cap traça de període de transició; la substitució d'una ceràmica per l'altra, és

sobtada; impedix atribuir la nova civilització a la població indígena i reclama la intervenció d'un element estrany i nou...»

«Ens resta per averiguar d'on procedia aquest invasor... L'isolament d'Espanya, després de la invasió del bronze—parle ací, sobre tot, del Sud—ha donat a la seua civilització un aspecte local molt particular, diferent del que oferixen altres països d'Europa. No obstant, una de les seues arts, la de la ceràmica, sembla haver conservat el segell del seu orige. Pertany, efectivament, igual que en la edat del ferro, a la gran família ceràmica de la Europa central, representada en les ciutats lacustres, en els cementeris de les èpoques de Hallstatt i de la Tine, i encara fins en la nostra era. Hi ha entre aquests grups diferències de lloc i d'èpoques, i mai no podran ésser confosos; pero tenen caracters comuns que els relacionen entre ells, formant branques d'un sol tronc...»

«En resum, la ceràmica de la nostra edat del bronze ens allunta absolutament de les arts xipriota, fenícia i miceniana; es separa per l'absència de la ornamentació de la de l'Occident neolític, i ens condueix plenament al domini de l'art propi dels països on ha regnat la civilització cèltica. El seu estudi ens fa atribuir la destrucció del poderiu fenici a un poble que, des del segle XII o XI, va inaugurar la sèrie d'invasions sortides del breçol dels celtes per a vindre successivament a inundar la Península.»

Certament, no té la mateixa opinió el meu distingit amic En Joan Rubio de la Serna, infadigable a l'ensem que sortós operari en el camp de l'arqueologia prehistòrica, ans al contrari creu reconèixer en els descobriments del Sudest i d'Oriola, artefactes indígenes o siga dels ibers. Heus ací les seues paraules (1): «Ressurt un fet cert i evident, el qual és que abans de les reals o suposades invasions dels pobles que se'ns assenyalen com a primers ocupants, bé s'anomenen ligurs, fenicis, libiofenicis, celtes, cynetes o com es vullga, la Península ibèrica estava habitada per un poble indígena i sedentari, amb la seua civilització pròpia i caracterisada, eloqüentment revelada en les descobertes del Sudest, en les de la mateixa Oriola i en molts altres punts d'Espanya i Portugal...»

(1) *Revista de la Asociación artistico-arqueológico barcelonesa*. «El Museo arqueológico del Colegio de Santo Domingo de Orihuela», pàg. 439.

Al·lega després algunes breus raons per a recolzar aquesta opinió, i passa tot seguit a impugnar l'atribució feta als celtes. Els arguments que adduix poden reduir-se a aquests dos principals: «La història no ens oferix testimonis fefaents pels quals pugam suposar la invasió cèltica en Espanya enllà del segle V o començament del IV, abans de la nostra Era».

«Per als arqueòlegs són celtes els pobles que propagaren la civilització de Hallstatt i de la Tine... Allò que caracterisa principalment a la civilització d'ambdues estacions arqueològiques, és l'ús del ferro en armes de tota mena..., i si açò és així ¿on són les armes, fibules, tombes i utensilis de ferro que en les sepultures de «San Antón» i en totes les que en la Península han donat un mobiliari anàleg, comproven la civilització de les esmentades èpoques de Hallstatt i de la Tine?...»

Respecte a la primera dificultat no deixa de tindre la seua força i afeblir una mica la hipòtesi d'una invasió cèltica molt anterior a l'assenyalada per la història en el segle V o començaments del IV. No obstant, tractant-se de temps prehistòrics, d'un fet esdevingut en segles tan remots, ¿cóm podien trobar-se en la història testimonis fefaents? Em sembla que és incumbència de l'arqueologia prehistòrica omplir les llacunes de la història i suplir la seua deficiència amb raonables deduccions extretes de la comparació de dades i de les notícies que aporten els descobriments realitzats fins a l'hora present (1). I aquest és precisament el fonament sobre el qual descansa la hipòtesi susdita, admesa la qual, manca completament de força la segona objecció, per tal com ningú no atribueix als celtes del segle XII, abans de la nostra Era, l'ús del ferro.

Pero al meu parer, encara són majors les dificultats i enigmes que s'oferixen si s'admet als ibers com a autors de la civilització caracterisada en els descobriments de qué venim tractant. Perque, suposant això, ¿cóm es pot explicar el canviament sobtat que es

(1) No manquen dades històriques i lingüístiques per a resoldre aquesta dificultat, com, per eixemple, les que presenta Mr. D'Arbois de Joubainville en la seua obra *Les Druides et les dieux celtiques á forme d'animaux*, pàg. 15-51 (París, 1906). La dificultat pervé de no saber distingir en la invasió cèltica la ona goidèlica de la gala, separades per l'interval de set segles; i qualificades, aquesta pel ferro, i aquella pel bronze.—F. F.

verifica en els rites, costums i artefactes de la època neolítica, si es compara amb la del bronze? ¿Cóm abandonaren els indígenes llur grollera i ornamentada ceràmica i on aprengueren a model·lar les elegants formes de la edat del bronze? ¿Per qué renunciaren a l'admirable talla del sílex i quin poble els va iniciar en l'ús del coure i els proporcionà models per a fabricar espases, alabardes i altres armes, que no tenen cap semblança amb les que s'empraven en l'època neolítica?

Contestar satisfactòriament al cúmul de dificultats que oferixen les dues opinions exposades és veritablement ardu, i n'hi ha prou amb les coses dites per a posar una vegada més de manifest que, si bé és indubtable que es treballa sense descans i que els materials que enriquiren el tresor de monuments arqueològics superen en pocs anys a tot allò que poguera esperar-se, encara manca molt per a edificar sòlidament sobre tals fonaments i escriure en la història pàgines que, despullades de poètiques ficcions, retraten amb fidelíssima veritat les civilitzacions que es desenrollaren en la nostra pàtria durant els segles dels temps prehistòrics.

Oriola, 13 de Novembre de 1908.

Figura 1.^a

Figura 2.^a

Necròpoli de Callosa de Segura

Figura 3.ª

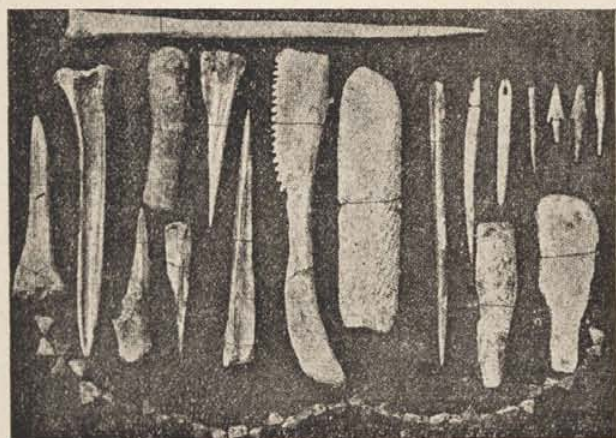

Figura 4.ª

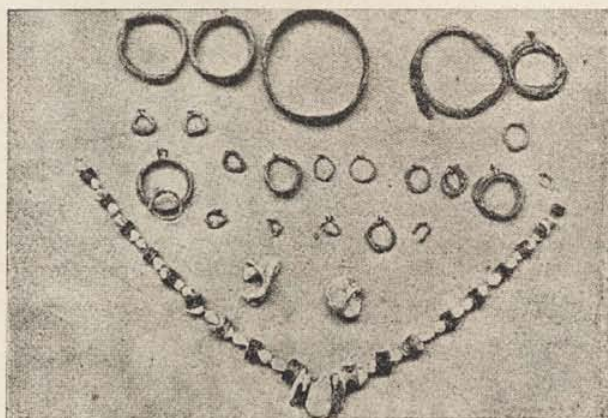

Figura 5.ª

Necròpoli de Callosa de Segura

Publicacions del S. I. P.

INDEX

Raó d'esta publicació.....	3
I.—«La edat prehistòrica en Oriola» (Necròpoli de «San Antón».).....	7
II.—«La edat prehistòrica en Oriola» (Necròpoli de «San Antón».).....	13
III.—Breu exploració arqueològica (Necròpoli d'Algorfa).....	47
IV.—Sepultures prehistòriques en la província d'Alacant (Últimes excavacions en «San Antón».—Necròpoli d'Algorfa).....	53
V.—Necròpoli prehistòrica d'Oriola (Necròpoli de la Serra de Callosa de Segura).....	63

PUBLICACIONS DEL S. I. P.

Série d'Anuaris

Archivo de Prehistoria Levantina.—Anuario del S. I. P.—1928.—Valencia, 1928.

Archivo de Prehistoria Levantina.—Anuario del S. I. P.—1929 a 1933.—En premsa.

Série de Memòries anyals de la Direcció

El S. I. P. y su Museo de Prehistoria en 1928.—Valencia, 1929.

La labor del S. I. P. y su Museo en el pasado año 1929.—Valencia, 1930.

La labor del S. I. P. y su Museo en el pasado año 1930.—Valencia, 1931.

La labor del S. I. P. y su Museo en el pasado año 1931.—(Amb 6 làmines)—Valencia, 1932.

La labor del S. I. P. y su Museo en el pasado año 1932.—Valencia, 1933.

La labor del S. I. P. y su Museo en el pasado año 1933.—Valencia, 1934.

La labor del S. I. P. y su Museo en el pasado año 1934.—(Amb 9 làmines)—Valencia, 1935.

Série de treballs solts

(L'edició castellana preparada)

- 1.—*El Castellet del Porquet*, per I. Ballester Tormo.
- 2.—*Breus notes sobre el poblat ibèric de St. Miquel de Iltria*, per D. Fletxer Valls.
- 3.—*Estudis d'Art Originari.—Els insectes en l'Art quaternari*, per M. Vidal i López.
- 4.—*Un enterrament prehistòric al Barranc del Cinc (Alcoi)*, per C. Viso-Moltó.
- 5.—*Col·lecció de treballs del P. J. Furgús sobre prehistòria valenciana*.

Série de monografies

El crani del Parpalló, per els Drs. T. de Aranzadi i J. Alcobé. (Per a imprimir).

